

Szilágyi Ákos

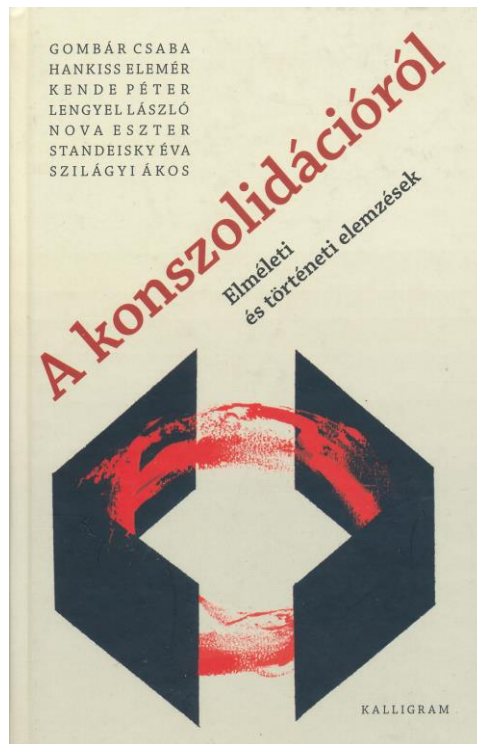
A demokrácia konszolidálhatatlansága¹

Autokratikus konszolidáció vagy káoszuralom

“Királyságot csak a szabályok betartásával lehet vezetni; csatát csak a szabályok megtörésével lehet nyerni...”

(Tao Te King 57, 1-2)

¹ A tanulmány a Korridor kutatócsoport *A konszolidációról* című tanulmánykötetében (Kalligram–Korridor, 2012. 264-299.l.) jelent meg.

A latin eredetű szó – „consolidálni” – jelentését az 1865-ös Közhasznú Magyarázó Szótár így adja meg: *állósítani; megállapítani; megszilárdítani, összeforrasztani*². A latin *solido* ige jelentése: *sűrit, szilárdít, megerősít*; a *solidum*: *szilárd, kemény alap v. rész*; a *solide* pedig: *biztosan, alaposan*. Az olyan magyar jelzős szerkezetekben, mint a *szolid ember* vagy *szolid vállalkozás*, a „szolid” jelző arra utal, hogy az illető szilárd jellemű, állhatatos, összeszedett, lehet a szavára adni, lehet rá építeni, támaszkodni, számítani, illetve hogy ez vagy az a cég megbízható, pénzügyileg megalapozott, stabil, ígéreteit, szerződéses kötelezettségeit betartja, termékeinek minősége és szolgáltatásainak színvonala nem változik, garantáltan

² Lásd: Babos Kálmán: *Közhasznú Magyarázó Szótár*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, MDCCCLXV. 86.1.

kiváló. Mivel a *consolidatio* szóösszetételben szereplő *con* előtag jelentése: *együtt, össze*; a *solidus* jelentése pedig *tömött, szilárd*, a szó értelmét legpontosabban talán így lehetne visszaadni: valamilyen állapot *összetömörítése, eggyé ötvözése* és ezáltal *megszilárdítása*. Átvitt értelemben a *solidus* szó minden jelentése valamilyen dolog, minőség, állapot *szilárdságára, stabilitására, megalapozottságára, megbízhatóságára* utal. Nem hiába lett a koraközépkor “legkeményebb” birodalmi valutájának – a bizánci fizetőeszköznek – *solidus* a neve: szilárd volt, megingathatatlan, valódi, igazi (nem talmi), tartós, lévén *színarany* (a *solidus* átvitt jelentése egyebek mellett: tiszta, valódi, tömör, merő, szín-).

Konzolidálni tehát annyit tesz, mint valami *bizonytalan* biztossá, kiszámíthatóvá, valami *átmenet* véglegessé, valami *rendezetlent, kaotikusan kavargót* rendezetté, rendszerszerűen – tehát átláthatóan, megbízhatóan, kiszámíthatóan – működővé tenni; valami *megalapozatlant* megalapozni; valamilyen születőben levő, még *képlékeny, kocsonyás halmazállapotú* rendszert megszilárdítani, tartósítani; valamilyen bizonytalan kifutású *átmenetet* lezárni, visszafordíthatatlanná tenni; valamilyen ideiglenes állapotot *véglegesíteni*.

A politikai konszolidáció fogalma

A “konszolidáció” szót eredetileg – és a nyugati társadalmakban jellemző módon mindmáig – sokkal inkább a gazdasági rendszer, semmint a politikai rendszer minősítésére

használták, illetve használják. A “konszolidáció” szó hallatán a politikáról véleményt formáló nyugati polgárnak előbb fog eszébe jutni a gazdaság, mint a politika, már ha ez utóbbival kapcsolatban egyáltalán felmerül benne a konszolidáció fogalma, mivel tapasztalati világából eleve hiányoznak azok a politikai rendszerek és azok a korszakos politikai tapasztalatok, amelyek Magyarországon – a bevett szóhasználatot követve – a „konszolidáció” címszava alatt kerültek be a történeti emlékezetbe, a közbeszédbe és a tudományos igényű feldolgozásokba is, jóllehet a konszolidáció napi politikától és legitimációs ideológiáktól átitatott fogalmával szemben a politikatudomány sem Magyarországon, sem másutt nem dolgozott ki semmiféle koherens, a történeti használati módokon túlmutató politikaelméleti konszolidáció-fogalmat.

Nyugaton a politikai közbeszédben a konszolidáció inkább közgazdasági kategória: összehasonlíthatatlanul gyakrabban esik szó a „gazdaság konszolidálásáról”, „pénzügyi konszolidációról”, “konszolidált költségvetésről”, “bankkonszolidációról” “konszolidációs államkötvényekről”, “az euro-övezet konszolidálásáról”, „konszolidált adósságról”, mint a „demokrácia konszolidálásáról” vagy a parlamenti választást követően felállt kormányzat konszolidált működéséről, és végképp nem merül fel a konszolidáció politikai fogalma (még történeti értelemben sem) valamilyen – a hatalmat puccsal, ellenforradalommal vagy akár választással elbitorló – hunta, populista párt autokratikus politikai rendszerének tartós berendezkedettségével, stabilizálódásával kapcsolatban. Sőt,

még a *konzolidációval* gyakran rokon értelemben használt *stabilizáció* szó is inkább gazdasági, semmint politikai összefüggésben merül fel a nyugati politikai közbeszédben. Mindez persze nem azt jelenti, mintha a politikai állam és a politikai intézmények évszázadokon átívelő fejlődésfolyamatában kifermálódott és mindmáig formálódó nyugati politikai rendszer – a *poliarchikus* vagy *liberális demokrácia* – tökéletesen stabil, egyszer s mindenkorra megalapozott, kőkemény szilárdságú, töréseket és szakadásokat, válságokat és összeomlásokat nem ismerő rendszer volna. Mindez azt jelenti csupán, hogy a nyugati típusú poliarchikus demokrácia dinamikusan változó, elvileg és gyakorlatilag is nyitott rendszer, amely képes az egyensúlytanság állapotaiból új egyensúlyi állapotot létrehozni, képes – éppen aktuális intézményi és szervezeti kereteit meghaladva – a demokratikus joggyakorlás újabb és újabb társadalmi csoportokra való kiterjesztésével, e jogok bővítésével a rendszert feszegető új társadalmi ellentmondásokat politikailag integrálni, és az új társadalmi szereplők bevonásával a rendszert folyamatosan átalakítani. Ebben az értelemben pedig nemcsak konszolidálhatatlan, de nem is konszolidálható.

A konszolidáció *politikai fogalma* – akár különféle *nem-demokráciáknak* demokráciákba való visszafordíthatatlan átalakulását jelölik vele, akár ilyen-olyan demokratikus forradalmak leverését követő tekintélyuralmi rendszerek megszilárdítását valamilyen “hatalom” és “társadalom” közötti informális alku, kiegyezés, “negatív konszenzus” jegyében – a *nem-demokratikus rezsim*

problematikájához kapcsolódik. A politikai konszolidáció fogalma – akár egy rendszer hivatalos vagy félhivatalos ideológiai apologetikájában jelenik meg, akár a politikatudományban legújabban használt *kritériumként*, mely a „demokratikus átmenetek” visszafordíthatatlanságát, a demokratikus átalakulás sikeres lezárulását jelöli – a rendszerszerűen működő, társadalmilag meggyökeresedett, a politikai közösség identitásának részévé vált, *stabil demokrácia hiányára* utal: akár abban az értelemben, hogy a demokratikus átmenet *még* nem zárult le; akár abban, hogy a demokratikus fordulat elbukott és a demokratikus átalakulás végére valamilyen parancsuralmi rezsimek tett pontot. A nem felülről bevezetett, a modern politikai közösség születési aktusával együtt keletkezett, mély társadalmi gyökereket eresztő, történetileg folytonos, évszázadok alatt mind jobban kiteljesülő nyugati demokráciák nyitott rendszerével kapcsolatban a konszolidáció *politikai fogalma* semmitmondó vagy értelmetlen. A poliarchikus demokrácia *mint dinamikus nyitott, magát újraszabályozó és folytonosan megújító rendszer* – természetéből fakadóan – konszolidálhatatlan. Csak valamilyen kívülről jövő diktatórikus fordulat zárhatná le, keményíthetné meg: a szabadság rendjeként koncipiált és megvalósuló demokrácia azonban belülről lezárhatatlan és megszilárdíthatatlan. A „megvalósult” demokrácia éppen a pluralizmusból, a hatalmi ágak elválasztásából, a versengésre épülő politikai pártrendszerből, a sajtó- és gyülekezési szabadságból következőleg nem biztosíthatja a konszolidált nem-demokratikus rezsimek “békebeli békéjét”, zavartalan

csendjét, látszólagos konfliktus-nélküliségét, elhülyült boldogságát, amelynek horizontjáról nézve a szabadsággal együttjáró individuális felelősség, a versengéssel együttjáró kockázat maga a pokol.

Ezért válik a demokratikus átmenetek döntő kérdésévé, hogy a demokrácia *átmeneti* rendszerből, politikai vágyképből és „akaródzásból”, jogi-intézményi vázból működőképes rendszerré tudott-e válni, amelyet nem fenyeget többé a politikai visszarendeződés veszélye, mert a társadalom túlnyomó többsége a demokráciát saját rendszerének, identitása meghatározó elemének tekinti és a demokratikus vita és politikai részvétel formáiban azonosul a rendszerrel. Innen nézve a “demokratikus konszolidáció” vagy a “demokrácia konszolidálása” újkeletű – nem épp ellentmondásmentes és vitatott³ – fogalmának – e sorok írója szerint – egyetlen értelme az lehet, hogy a demokratikus átmenet során a poliarchikus demokrácia intézményes berendezkedése (jogállam, parlamentarizmus) eljutott-e *a társadalmi megalapozottságnak* – a dinamikus stabilitásnak, az intézményesültségnek, a rutinizálódásnak, a társadalmi elfogadottságnak – arra a szintjére, amelyen a szabadság rendjének nyitottsága, képlékenysége-formálhatósága, a versengés és szüntelen konfrontálódás nem úgy jelenik meg többé a társadalmi tapasztalatban mint a rend hiánya –

³ Lásd erről különösen: Andreas Schedler: *What is Democratic Consolidation?* In: *Journal of Democracy*, 1998. 9. szám, 91-107. l.; Juan José Linz – Alfred C. Stepan: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. JHU Press, 1996. Lásd minderről behatóbban jelen kötetben Nova Eszter tanulmányát: *A demokratikus konszolidáció fogalmi és dilemmái*. I.m. 223-263.l.

bizonytalanság, instabilitás, káosz –, vagyis a rendszer mindenféle konszolidációja okafogyottá válik, megkísérlése pedig merényletté a demokrácia ellen, amely masszív társadalmi ellenállásába ütközik. Ebben az értelemben a „demokrácia konszolidálása” *mint a demokratikus átmenet lezárása* – paradox módon – abban áll, hogy létrejön a konszolidálhatatlan (konszolidációra nem szoruló) demokrácia dinamikusan nyitott rendszere.

A „demokrácia konszolidálása”

A „demokratikus konszolidációnak” illetve a „demokrácia konszolidálásának” fogalma a múlt század utolsó harmadában jelent meg a politikaelméletben, a Samuel Huntington könyve⁴ nyomán a „demokratizálás harmadik hullámának” nevezett – Dél-Európában, majd Dél-Amerikában, végül pedig Kelet-Európában mintegy hatvan országban lezajlott – *politikai* rendszerváltásokkal, „demokratikus átmenetekkel”, különféle úton-módon keletkezett, különféle típusú, rövidebb-hosszabb ideig tartó *diktatúrákból* a *demokráciába* való többé-kevésbé irányított átkelésekkel (*democratic transitions*) összefüggésben. A demokratikus konszolidáció fogalma az „új demokráciák” minőségének, illetve tartósságának értékelésére szolgált: egyszerre volt a demokratizálási folyamat célja és visszafordíthatatlanságának, vagyis a demokráciában való végleges berendezkedésnek a kritériuma. A „demokratikus

⁴Samuel Huntington: *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, University of Oklahoma Press, 1991.

konzolidáció“ elmélete a *tranzitológia* (az autoritárius rendszerből a demokratikusba való átmenetek problematikájával foglalkozó politikatudományi szakdiszciplína) általános problematikáján belül a demokratikus átmenet sikerességének, az átmenet eredményeként létrejött demokratikus rendszer minőségének kérdésével foglalkozó szubdiszciplína lett, amely az utóbbi húsz évben az önállóság olyan fokára jutott, hogy már saját neve is van: „konzolidológia“ vagyis konzolidáció-tan vagy *konzolidációtudomány*. A demokrácia konzolidációján vagy konzolidáltságán a nyugati kutatók a '90-es évek végéig az autoritárius berendezkedésű, gyakran katonai vagy félkatonai diktatúrákból, később pedig az államszocialista pártállami rendszerekből demokratikus rendszerbe való átmenet döntő etapját, az átalakulási folyamat lezárását, a lejátszódott demokratikus átalakulás „visszafordíthatatlanságát“, a demokrácia „stabilitását“, a demokratikus intézményrendszer kiépülését és működését, a demokratizálási folyamat „elmélyülését“, a demokrácia „megfelelő színvonalát“ vagy „minőségét“ értették. Mindenesetre elég sok mindent értettek rajta ahhoz, hogy Andreas Schedler, osztrák politológus, az összehasonlító politikatudomány művelője gyakran hivatkozott *What is Democratic Consolidation?* című, a „konzolidáció-tudományt“ áttekintő tanulmányában⁵ a

⁵ Andreas Schedler: *What is Democratic Consolidation?* In: *Journal of Democracy*, 9 (April 1998), 91-107. I. The John Hopkins University Press and National Endowment for Democracy. Lásd még: Guillermo O'Donnell: *Illusions About Consolidation*. In: *Journal of Democracy* 7 (April 1996); Richard Guenter, P. Nikiforas Diamandouros, Hans-Joergen Puhle: *O'Donnell's „Illusions“: A Rejoinder*. In: *Journal of Democracy* 7 (October 1996); Lásd még:

„demokratikus konszolidáció“ fogalmát ízekre szedve, a fogalmat többértelműnk, zavarosnak, homályosnak, tudományos használatra már-már alkalmatlannak nyilvánítsa, és a deskripciót a normativitással keverő fogalomhasználatot bírálva azzal forduljon a szakma művelőihez, hogy bármilyen jelentésben használják is eztán a fogalmat, tegyék jelentését explicitté, egyértelművé, megfoghatóvá.

A „demokratikus konszolidáció” jelzős szerkezet *nem a demokrácia konszolidációjának módjára* utal, mintha a demokráciának volna egy nem-demokratikus konszolidálási módja is, hanem magának a *demokráciának* a konszolidációjára, amely e – Schedler által kritizált – fogalomhasználat szerint a demokratikus átalakulás visszafordíthatatlanságának, a demokratikus berendezkedés társadalmi támogatottságának, a „demokrácia minőségének” vagy „mélységének” a fokmérője. A demokrácia konszolidációja nem a demokratikus rendszerre irányuló valamilyen politikai célkitűzés, feladat-megjelölés és végrehajtandó vagy végrehajtott program, hanem a demokrácia társadalmi meggyökereződésének, támogatottságának, elfogadottságának eredménye a demokratikus átalakulásnak egy előre meg nem határozható, de visszatekintve megállapítható pontján.

A demokratikus konszolidáció elmélete – mint fentebb már utaltam rá – elválaszthatatlan volt a *tranzitológia* megszületésétől. A tranzitológia a kelet-európai pártállami

Andreas Schedler: *Expected Regime Stability: Rethinking Democratic Consolidation*. In: Centro de Investigacion y Docencia Económicas, Department of Political Science, 1998, Working Paper 81.

diktatúrákból, illetve redisztributív államszocialista hiánygazdaságokból a plurális demokráciába, a kapitalista versenyzgazdaságba és fogyasztói társadalomba való átmenetet (tehát egy teljes politikai-gazdasági rendszer, nem pedig pusztán egy politikai rezsím átalakulását!) az átmenet egyes szakaszait (a korábbi rendszer lebontásának lépéseit, e lépések sikerre vezető vagy kudarccal fenyegető jó vagy rossz sorrendjét, a lebonyolítás lehetőleg békés, konszenzusos útját és módját) tanulmányozta, elemezte, prognosztizálta, gyakrabban a tervező, a tanácsadó, a kritikus, mint a szenvtelen elemző, a kutató szerepkörében. Buzdított, óvott, aggódott, figyelmeztetett; felkészítette az átmenetet irányító szereplőket a veszélyekre és nehézségekre; óvta őket ettől vagy attól a lépéstől, az átmenet egyes szakaszainak átugrásától vagy felcserélésétől, különféle forgatókönyvek készítésével orientálta az átalakulásokat. Jellemző, hogy az alkalmazott politikatudomány ez az új diszciplínája a szóban forgó rendszerek teljes átalakulásának leírására nem az *átváltozás* (metamorfózis) némiképp elkerülhetetlenül csodás, mesei vagy vallási-mitologikus képzetét⁶, hanem az

⁶ Megjegyzem, Oroszországban, ha nem is egy új politikatudományi diszciplína nevéként, de a végbement rendszerváltozás értelmezési keretként felmerült a „metamorfózis” szó, méghozzá nem antik, mondjuk, ovidiusi értelemben, hanem az evangéliumi Színeváltozás (Metamorphószisz, Transfiguratio, Preobrazsenyije) keresztény jelentése szerint. Az 1991-es puccskísérlet bukása és a Szovjetunió – e rettentő kiterjedésű szuperhatalom – egyik napról a másikra történő, mindenféle háborús csinnadratta és polgárháborús vérfürdő nélküli kimutatkozása a világból, valóban csodának hatott a kortársak szemében. Se szeri, se száma azoknak a korabeli politikusi beszédeknek és publicisztikáknak, amelyekben a változást Oroszország Színeváltozásaként (Preobrazsenyije), vagyis Oroszország igazi arca, igazi valója szerinti megmutatkozásaként

átmenet (tranzit) fogalmát⁷ használta. Az „átmenet” (tranzit) szó az átalakulás folyamatosságára, *nem-erőszakos, nem-forradalmi, nem-katasztrofális, nem ugrásszerű* jellegére utalt, a demokráciába való gyors és könnyű átmenet egyik feltételét is a *politikai robbanás*, az erőszakos megrázkódtatások elkerülésében jelölve meg.

A rendszerváltás leírására használt „átmenet” szó olyan folyamatot feltételez, amelyben a demokratikus átalakulás békés és irányított jellegű, lépésről-lépésre halad előre és nem lép ki abból a politikai mederből, melyet az átmenetet előkészítő és lebonyolító ellentétes érdekű régi és új elitcsoportok között létrejövő szerződéses alku ír körül és szavatol. A kelet-európai országok döntő többségéről elmondható, hogy a rendszerváltás során a folyamatot irányító, befolyásra és hatalomszerzésre törekvő elitcsoportok mindegyike *ugyanazt a játékot* játszotta. Ez a játék, amelyben mindenki veszített és nyert, adott és kapott is, amely a kölcsönös érdekbeszámításon és annak belátásán alapult,

ünneplik. Ezzel természetesen a politikai változásokat a vallási hagyomány keretébe illesztik, az ésszel felfoghatatlan Oroszország („umom Rossziju nye ponyaty”) éppoly felfoghatatlan újjászületésének egyszerre csodás és kegyelmi jellegét emelve ki. A keresztény hagyománynak e politikai aktualizálásában – az esemény résztvevőinek hirtelen támadt ortodox hevületén kívül – szerepet játszhatott az a körülmény is, hogy az 1991 augusztusában lezajlott orosz rendszerváltás (a Szovjetunió összeomlása) ténylegesen a Színeváltozás egyházi ünnepnapjára esett a régi egyházi naptár szerint.

⁷ Természetesen az “átmenet” fogalmának is megvan a maga mágikus-rituális megfelelője az úgynevezett primitív népeknél, elég talán ezzel kapcsolatban Arnold van Gennep klasszikus néprajztudományi művére utalni: *Átmeneti rítusok*. MTA Néprajztudományi Kutatóintézete – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L’Harmattan, 2007.

hogy csak tárgyalások és megegyezések útján kerülhető el a polgárháborús káosz, nos, ez a demokratikus játék nagyjából akkor ért véget, amikor eredményeként az ellenérdekű felek elfogadták a jogállamiság és a poliarchikus demokrácia „közös játékanak” alapszabályait. A rendszerváltás azzal kezdődött, hogy az államszocialista világrendszer akut krízise (gazdasági válság, áruhiány, tömegelégedetlenség, politikai legitimitációvesztés) politikailag helyzetbe hozta és aktivizálta a pártállami csúcs-elitben és a vele szemben ellenséges szakértelmiségi eliteszoportokban azokat az erőket, amelyek egyetértettek a rendszerváltás elkerülhetetlenségében és tárgyalásos lebonyolítási módjában, s amelyek ezen az úton haladva – országonként változó, hol erősebb, hol gyöngébb, hol passzív, hol aktív tömegtámogatással – vitték véghez a kései államszocializmus pártállamának, a „bársonyos diktatúrának” a lebontását, a régi rendszernek a parlamentáris demokrácia és a jogállam pályáira való átállítását. (A hidegháborús szembenállásnak és a jaltai békerendszernek véget vető szuperhatalmak egyébként kívülről, a forradalmi megrázkódtatásoktól ódzkodó helyi társadalmak pedig belülről is egy ilyen békés, konszenzusos rendszerváltás felé terelték-nyomták az 1980-as évek végén a szembenálló pártállami és értelmiségi eliteszoportokat.)

A konszolidáció-elmélet a „jelző nélküli” (without adjective) nyugati demokráciákat a „jelzős demokráciáktól” (with adjective)⁸ egyebek mellett azzal különbözteti meg,

⁸ Lásd David Collier, Steven Levitsky: *Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research*. In *World Politics*, 49 (April 1997), 430-51.

hogy a konszolidáció fogalmának használatát kizárólag az utóbbiakkal kapcsolatban tekinti helyénvalónak⁹. Mivel a „demokratikus konszolidáció” fogalma éppen az autoritárius visszarendeződés veszélyének elhárulását kifejező pozitív fogalom, eleve csak az új demokráciákkal kapcsolatban merülhet fel. A demokratikus konszolidáció elmélete egyáltalán nem foglalkozik a „jelző nélküli” demokráciákkal, amelyekben mindenki ugyanazt a játékot játszik (*the only game in town*). Az ilyen demokráciák nemcsak a politikai játszmák kimenetele szempontjából alkotnak nyitott rendszert (nem lehet előre tudni, melyik párt, melyik politikus győz a választásokon, ellentétben az úgynevezett „versengő demokráciákkal”¹⁰), hanem abban az értelemben is, hogy – mint azt a nyugati demokráciák kétszáz éves fejlődéstörténete

⁹ A demokrácia „negatív konszolidációja“ azt jelenti, hogy *nem* fenyeget az autokratikus visszarendeződés veszélye, a „pozitív konszolidáció“ pedig azt, hogy a demokrácia mind a társadalom legszélesebb rétegei, mind az elitek szintjén elfogadottá válik, legitimitása megkérdőjelezhetetlen. Lásd ehhez: Geoffrey Pridham: *The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. In *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. (Szerk.: Richard Guenther, P. Nikiforos Diamandouros and Hans-Joergen Puhle), Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996.; Juan José Linz – Alfred C. Stepan: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. JHU Press, 1996.

¹⁰ Lásd ehhez: Steven Levitsky – Lucan A. Way: *Elections Without Democracy – The Rise a Competitive Authoritarianism*. In *Journal of Democracy*, 13. kötet, 2002. 2. szám, 51-65.l.; Andreas Schedler: *The Logic of Electoral Authoritarianism*. In: *Electoral Authoritarianism. The Dinamic of Unfree Competition* (ed. Andreas Schedler), Lynne Rienner Publishers, Boulder London, 2006. 1-23.l.

mutatja¹¹ – a rendszer folyamatosan megújítja önmagát: vívmányait fokozatosan a politikai közösség minden tagjára kiterjeszti és új vívmányokkal tetézi meg, e jogkiterjesztő és szabadsággyarapító gyakorlat alapján pedig kész bővítve újradefiniálni a demokrácia lényegét¹². Ezért aztán ennek a rendszernek olyan lezáró akkordra, olyan „visszarendeződéseknek” elejét vevő stabilitásra, hirtelen változásokat kiküszöbölő biztosítékokra sincs szüksége, amelyet a konszolidáció politikai fogalma tehetne értelmessé. A demokrácia csak sok-sok, előre nem meghatározható, eltérő vagy egymással ellentétes érdekű szereplő *közös játékként* valósulhat meg, olyan játékként, amelyben a hatalom labdája – hogy ebből az alkalomból e divatos hasonlattal éljek – egyetlen játékosnak sincs a lábához szögezve, bárki megszerezheti és mindenki csak szabályosan szerezheti meg, különben így vagy úgy távoznia kell a játékból. Nincs igazi demokrácia ott, ahol ez a közös játék nem jön létre, ahol a szóbanforgó labda elvehetetlen valamelyik csapattól vagy ahol a játékszabályok megszegése nem von maga után büntetőszankciót, nem lehet politikai (esetleg jogi) következménye, mert a szabályokat a hatalom leválthatatlan urai belátásuk és érdekeik szerint

¹¹ Hol van már a szegényeket kirekesztő vagyoni cenzus, hol van a nők szavazati jogáért küzdő szüfrazsett-mozgalom, nem beszélve a többségi elvet mindenek fölé helyező demokrácia-felfogás visszaszorulásáról a kisebbségek jogait a többséggel szemben is védő 20. század végi demokrácia-felfogásokkal szemben?

¹² Lásd például Ronald Dworkin *Mi a demokrácia?* címmel 2011. februárjában a CEU-n megtartott előadását a *többségi demokrácia* alternatívájaként bemutatott *partnerségi demokráciáról*. In: <http://szuveren.hu/vendeglap/ronald-dworkin/mi-a-demokracia>

változtathatják meg. A hatalom labdájának „lestoppolása”; a törekvés e labda végleges megszerzésére és örökös megtartására – a játék látszatának megőrzése kedvéért pályára engedett és pályán tartott, de legfeljebb mandínerezésre használt, a labda után mindhiába futkosó ellenféllel – a zsarnokság játékához vezet, melyben egyedül a zsarnok lőhet gólt és minden gólt, amit az ellenfél kapus nélkül maradt kapujába diadalmasan belőnek, a csodacsatár zsarnoknak tulajdonítják, akinek lábáról – futballnyelven szólva – egyébként is csak örökölni lehet a labdát.

A demokratikus konszolidáció elmélete szerint: amennyiben az *átmeneti demokráciákból* nem képződik *konszolidált demokrácia*, vagyis a demokratikus berendezkedés nem tud *megszilárdulni*, és nem hárul el a demokratikus átalakulás „visszacsinálhatóságának” – a visszarendeződésnek – a lehetősége; amennyiben a demokratikus berendezkedés megreked az átmenetiség és ideiglenesség kocsonyás állapotában, annyiban elkerülhetetlen a demokratikus intézmények eróziója – hitelvesztése és leépülése –, aminek következtében előbb-utóbb kezdetét veszi az autoritárius visszarendeződés. A visszarendeződés azt jelenti, hogy ilyen-olyan régi vagy újonnan színre lépő *ellenerők* formálisan is lebontják (esetleg erőszakkal megdöntik) a demokratikus rendszert és visszaállítják a régi autoritárius rendszert; vagy pedig a demokratikus rendszer homlokzatának (mindenekelőtt a szabad választások látszatának) megőrzésével mintegy belülről vájják és üresítik ki a demokratikus intézményeket, kidobálják a rendszerből a végrehajtó hatalmat korlátozó és

fékező demokratikus ellensúlyokat és ellenőrző mechanizmusokat, végső soron *autokratikus módon* rendezkednek be a felszínen változatlanul demokratikus, ténylegesen azonban már populista-korporativista típusú államban, és ez a berendezkedés a nemzetközi jogi, pénzügyi és politikai instanciák nyomásgyakorló erejének és a helyi társadalom demokratikus ellenállásának megtörése esetén eljuthat akár egy a zsarnoki típusú hatalomgyakorlásig is, mivel ez esetben ennek már csak egyetlen komoly akadály lehetne: maga a hatalmat saját kezében összpontosító személy, az ő emberi karaktere, személyes politikai belátása, illetve önkontrollja.

Épp ezért „konszolidált demokráciáról” csak olyan országok esetében lehet beszélni, amelyekben a visszarendeződésnek *ez a kettős veszélye* (a régi autokratikus rendszer részleges vagy teljes restaurációja vagy a demokrácia populista fölfogásán alapuló új autokratikus rendszer önkényes bevezetése) véglegesen elhárult; amelyekben sem megtévesztéssel, sem erőszakkal nem lehet “elvenni” vagy „visszavenni” a demokratikus szuverenitást a politikai közösségtől – a néptől; nem lehet – hazug módon – az állam, a nemzet, a nép biztonságára, lelki vagy fizikai üdvére, a közjóra, a jövőre, esetleg magára a szabadságra hivatkozva elvenni az egyénektől, társadalmi csoportoktól, szakmai testületektől, érdekvédelmi szervezetektől (stb.stb.) az általuk addig élvezett, elnyert-megszerzett-kivívott jogokat, autonómiákat, szabadságvívmányokat. A konszolidáció ebben az értelemben a demokrácia megszilárdulásának mintegy akaratlan, egyszersmind

legszebb gyümölcse. De a demokráciát nem ilyen-olyan hatalomra került pártok elitek erők konszolidálják felülről, hanem a rendszer kiépülésének és társadalmi beágyazódásának egy szintjén magától „konszolidálódik”, vagyis egyszerűen bejáratottá, általánosan elfogadottá, működésében kiismerhetővé válik, az egész politikai közösség identitásának alapjává szilárdul.

Amennyiben a demokrácia nem valamilyen forradalomra megy vissza, hanem békésen, mintegy “felülről” ereszkedik alá egy társadalomra egy diktatórikus rendszer fellazulásának, felőrlődésének, politikai agóniájának végpontján, akkor konszolidációja nem állhat másban, mint a demokratikus játékszabályok és habitusok, a demokratikus készségek és gondolkodásmód ösztársadalmi elsajátításában, abban tehát, hogy a rendszerváltás feltételeit és céljait meghatározó nyilvános alkufolyamat eredményeként létrejött demokratikus politikai berendezkedés, jellegzetes jogi és politikai intézményeivel, sajátos működései elveivel *az átalakulásban érdekelt és/vagy a demokratikus értékeknek elkötelezett elitcsoportok alkotásából fokozatosan a társadalom saját alkotásává válik.* De nem teljesen automatikusan válik azzá, hanem a demokratikus rendszer fennmaradásának ezt az előfeltételét fölismerő, a „felülről jött”, „kialkudott” jogállam és parlamentáris demokrácia sorsáért felelősséget érző új politikai osztály pártjai és a legtágabb értelemben felfogott civiltársadalom (szakszervezetek, egyházak, polgárjogi mozgalmak, önkormányzatok) erőfeszítéseinek eredményeként, mert az elitárius rendszerváltás logikájából következően egyedül ők

biztosíthatják és gyorsíthatják meg a demokráciához való „társadalmi hozzáférést”, a rendszer társadalmi elsajátítását és a vele való társadalmi azonosulást. Ha ez nem történik meg, ha a demokratikus rendszer intézményi-jogi berendezkedését megteremtő politikai osztály meghasonlik, ha a demokratikus politizálás helyére a „zsákmányszerzés”, az állami források körül zajló permanens politikai háború lép, akkor a társadalom végül nemcsak az elittől vonja meg bizalmát, hanem az elitárius demokrácia egész rendszeréből is kiábrándul, sorsa hidegen hagyja: elidegenül tőle; nem látja át időben, hogy a demokrácia korlátozása vagy felgöngyölítése hogyan üt majd vissza rá; vagyis képtelenné válik a demokrácia megvédelmezésére, a hathatós demokratikus cselekvésre. Ez esetben a társadalom által „be nem lakott”, ezért rendkívül törékeny demokrácia összeomlása és a politikai háború zűrzavarából előgomolygó rendszerellenes indulatokat meglovagoló és továbbkorbácsoló gátlástalan populistá rendszerrongálók és rendszerdöntők színrelépése csak idő kérdése.

Illiberális demokrácia vagy versengő autoritarizmus

A demokratikus konszolidáció elméletének egymással szembenálló koncepcióiban az útként, haladásfolyamatként elképzelt demokratikus átmenetek kissé mindig úgy jelennek meg, mint az épületes példabeszédekben a bot, amelynek tudvalévőleg két vége van, avagy inkább két „kimenete”, két

ellentétes irányú végződése. Az egyik: a demokrácia, a másik a nem-demokrácia (nondemocracie). Közelebbről: az egyik kimenet a liberális vagy poliarchikus demokrácia, a másik pedig az autoritarizmus, vagyis a tekintélyelvű uralom. Ami e kettő között van, ami nem felel meg sem a demokrácia – demokráciaelméletről demokráciaelméletre változó – „minimálfeltételeinek”¹³, sem az autoritarizmus ismert kritériumait nem meríti ki, azt – attól függően, hogy az átmenetiségben való ideiglenes vagy tartós megrekedésnek, megtorpanásnak, „múló rosszullétnek” tekintik-e, vagy pedig az átmenet egyfajta lezárulásának, végeredményének, kész politikai rendszernek – a nevezetes bot két vége felől nézve hol *fél-demokráciaként* (semi democracy), *virtuális demokráciaként* (virtual democracy), *illiberális demokráciaként*¹⁴ (illiberal democracy), *elektorális*

¹³ Lásd a legtöbbit hivatkozott alaplívek közül: Joseph Schumpeter: *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper and Row, New York, 1947; Robert Dahl: *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven, 1971; David Held: *Models of Democracy*. Polity Press, Cambridge, 1996.; Juan J. Linz: *Totalitarian and authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers. 2000.

¹⁴ Az „illiberális” az angolszász politikaelméleti irodalomban a „szűkös, korlátozott, nem-teljes demokrácia” jelzője. Az „illiberális demokrácia” fogalmának elméletileg is megalapozott használata Fareed Zakaria munkásságához kapcsolódik (Lásd például: Fareed Zakaria: *The Rise of Illiberal Democracy*. In: *Foreign Affairs*, 1997. Nov-Dec. 22-43. 1.) E sorok írója maga is ebben a – latinul elsődleges – jelentésében használta az elmúlt években az „illiberális” jelzőt a magyar demokratikus átmenetben formálódó új rendszer értelmezésére (Szilágyi Ákos: *Az illiberális demokrácia küszöbén*. In *Népszabadság*, 2008.február 10. Hétvége, 5.l., illetve: <http://nol.hu/archivum/archiv-480731>): *korlátozottan liberális demokrácia, szűkösön liberális* vagy egyszerűen: *nem-liberális demokrácia*. Az illiberális demokrácia ennyiben csakugyan nem autoritarizmust, különösképpen nem diktatúrát jelent, hanem

*demokráciaként*¹⁵ (vannak ugyan választások, de korlátozottan érvényesülnek a szabadságjogok és a jogállamiság); hol pedig *fél-autoritarizmusként* (semi-authoritarianism), *puha autoritarizmusként* (soft authoritarianism), *választásos autoritarizmusként* (electoral authoritarianism) írják le és nevezik meg¹⁶.

Legújabbban egyes elemzők a „hibrid rendszerek” bizonyos – a demokrácia szabályait formálisan megőrző, de a hatalom megszerzése/megtartása szempontjából döntő fontosságú játszmákat informálisan manipuláló, a politikai versengés formálisan egyenlő feltételeit informálisan

beszűkített demokráciát, a szabadság-nélküliség rendjét, nem-liberális, legtöbbször populista típusú *hatalomgyakorlási módot*, amely a „rendteremtő” etatizmus korporatív, erősen ideokratikus (nacionalista és/vagy vallási-fundamentalista) és autoritárius stílusú egyeduralomra épülő rendszerének felel meg. Van az „illiberális” szónak még egy – politikaelméleti szempontból kevésbé mérvadó, morális szempontból viszont annál fontosabb – jelentése latinul: *illiberális* eszerint annyi, mint *szabad emberhez nem méltó*. Az illiberális demokrácia mint korlátozottan liberális demokrácia, mint az államtól kapott-engedélyezett, állam által adagolt (és igencsak szűkösen-célzottan adagolt) szabadság *szabad emberhez nem méltó*.

¹⁵ Lásd: *Electoral Authoritarianism. The Dynamic of Unfree Competition* (ed. Andreas Schedler), Lynne Rienner Publishers, Boulder London, 2006.

¹⁶ Lásd ehhez többek között: Marina Ottaway: *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*. Carnegie Endowment for International Peace, 2003. A könyv szerzője Egyiptom, Azerbajdzsán, Venezuela, Horvátország és Szenegál példáján mutatja be ezt a köztes modellt. Lásd továbbá az Andreas Schedler által szerkesztett tanulmánykötetet: *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Lynne Rienner Pub, 2006.) és: Juan Linz – Stepan Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore – London, 1996.

megváltoztató – típusait versengő autoritarizmusként (*competitive authoritarianism*) különböztetik meg a többi „jelzős demokráciától” (illiberális, korlátozott, irányított, szuverén demokrácia) illetve a *gyámság alá helyezett demokráciáktól* (tutelary democracy). A „competitive authoritarianism” versengő autoritarizmusként való fordítása első hallásra kissé homályosnak tűnhet és félrevezethető lehet. Nem az autoritárius rendszerek közötti versengésről, hanem egy olyan autoritárius modellről van ugyanis szó, amely *formálisan* megőrzi a demokráciákra jellemző versengő jelleget, *látszólag* egyenlő feltételek között működő, *látszólag* egyenlő esélyekkel induló és a hatalomtól *látszólag* független pártok *látszólag* szabad versengésére épül és ez a *demokratikus látszat* legitimálja a hatalmat autokratikusan gyakorló, ténylegesen leválthatatlan pártnak és pártvezérnek a *formálisan demokratikus, informálisan antidemokratikus* versenyben aratott újabb és újabb választási győzelmeit, ezzel együtt pedig magát az autokratikus rezsimit is.

Steven Levitsky és Lucan A. Way 2002-ben írt tanulmányukban¹⁷ rámutatnak arra, hogy ezeket a „határeseteket”, ezeket a „kevert” rendszereket tévesen sorolják be a demokrácia „részleges” vagy „redukált”, „korlátozott” fajtái közé, mert míg a „jelzők” a demokráciában megvalósuló politikai szabadság kisebb-nagyobb megszorítására, korlátozására, beszűkítésére

¹⁷ Steven Levitsky – Lucan A. Way: *Elections Without Democracy – The Rise a Competitive Authoritarianism*. In *Journal of Democracy*, 13. kötet, 2002. 2. szám, 51-65.l.

utalnak, egyszersmind azt is jelzik, hogy a demokráciát nem váltotta fel más rendszer, a demokratikus átalakulás folyamata esetleg csak megtorpant vagy stagnál, de később folytatódhat. Ettől eltérően a versengő autoritarizmus olyan önálló, többé-kevésbé stabil vagy konszolidált új rendszert alkot, amelyben a demokratizálási folyamat kifulladásig, a demokrácia pedig véget ér. A versengő autoritarizmus sem nem demokrácia, sem nem autokrácia, hanem valami harmadik: „Amennyire a versengő autoritarizmus innen van a demokrácián, annyira nem jut el a tiszta autoritarizmusig sem. Jóllehet a formális demokratikus szabályok manipulálása a versengő autoritarizmusban mindennapos gyakorlat, nincs szó ezek felszámolásáról, sem pedig arról, hogy a rendszer pusztá homlokzatául szolgálnának.”¹⁸

Ami tehát a demokratikus átmenet „botjának” egyik vége felől – a demokrácia perspektívája felől – nézve jelzős demokráciaként – irányított, illiberális, redukált, konszolidálatlan stb. demokráciaként – értelmeződik az átmenet még lezáratlan folyamatában, az a másik vége felől – a tekintélyuralmi „kimenet” felől nézve – versengő (vagy választásos) autokráciaként az átmenet nem-demokratikus, de a helyi viszonyokkal, kulturális módokkal és kódokkal összhangban levő lezárásaként, stabil, esetenként sikeresen konszolidált rendszerként.

Vagyis a versengő autoritarizmus nem tekinthető pszeudodemokráciának, virtuális vagy kirakatdemokráciának. A demokratikus játékszabályokat formálisan

¹⁸ I.m. 53.l.

betartja, informálisan viszont – szükség szerint – megkerüli a hatalom; gyakran a formális jogi procedúrák messzemenő betartásával vesznek el vagy szűkítenek be szabadságjogokat, helyeznek független hatalmi ágakat, intézményeket a végrehajtó hatalom tényleges irányítása és ellenőrzése alá. Az autokratikus hatalom ily módon a demokrácia formális gyakorlásával, mindenekelőtt a szabályosan megtartott – *de informálisan a hatalom javára eltolt erőviszonyoknak köszönhetően* mindig a hatalom győzelmével végződő – választásokkal legitimálja magát¹⁹. Ebben a tekintetben eltér

¹⁹ Hadd idézzem itt a Levitsky–Wax szerzőpáros gondolatmenetét kitűnően összefoglaló és a magyar viszonyokra alkalmazó Fleck Zoltán írását, aki ugyancsak elutasítja a húsz éve tartó, de konszolidációig soha el nem jutó magyar demokratikus átmenetet „forradalmi” módon lezárni látszó „Nemzeti Együttműködés Rendszerének” illiberális vagy irányított demokráciaként való értelmezését: „A demokráciát a szabad és fair választások, a szabadságjogok széleskörű védelme, a politikai játéktér kiegyenlítetttsége különbözteti meg a versengő autoritarianizmustól. Demokráciában a fair választások azt is jelentik, hogy nem éri az ellenzékot megtorlás, szabadon és egyenlően férnek hozzá a médiához. A versengő autoriter rezsimben tipikusan súlyosan egyenlőtlenek a gazdasági feltételek és a média használata, de nincsenek vagy ritkák a nyílt csalások és az erőszak alkalmazása. A szabadságjogok formálisan biztosítottak, és általában tiszteletben is tartják őket. A nyílt erőszak alkalmazása a tisztán autoriter rendszer felé tereli az államot. A szabadságok megsértésének finomabb formái azonban léteznek: a jogi represszió, az állami eszközök (adó, méltóságvédelem, a szólásszabadság korlátaival való visszaélés) politikai használata gyakori. A rendszer a félelem és öncenzúra mechanizmusaira épít, hasonlóan a klasszikus diktatúrák mindennapjaihoz. Ezek a beavatkozások nem számolják fel az ellenzékot, sőt, még csak nem is kényszerítik a rendszertől való kivonulásra, de túlmennék a demokráciával összeegyeztethetőség határain, korlátozzák az ellenzékot képességét a kormányzat elleni fellépés megszervezésére. Egyenlőtlen politikai terepet teremtenek. Az állami forrásokhoz való hozzáférés, a mediaszabályozás és a jogi eszközök használata az a három kitüntetett eszközrendszer, amely

a demokratikus és autoritárius vonásokat elegyítő olyan hibrid rendszerektől, mint az erős demokratikus intézményekre, de megnyirbált polgári szabadságjogokra épülő „*kizárólagos köztársaságok*” (exklusiv republics), főként pedig a különféle nem-demokratikus (pontosabban a demokratikus politikai rendszeren kívüli) szereplők (pl. hadsereg vagy egyházak) vétőzási hatalmára épülő *gyámság alá helyezett demokráciák* (tutelary democracy) vagy *irányított demokráciák* (guided democracy). Innen nézve a mai Oroszország már nem annyira az irányított (vagy akár túlirányított) demokrácia²⁰, mint inkább a versengő autoritarizmus mintapéldája. A jelek szerint – mint arra a későbbiekben még visszatérek – a végrehajtó hatalom kontrolljának, ellensúlyainak és fékeinek felszámolásával, az állam autoritásának minden jogállamban tisztelt határon túli kiterjesztésével, az alkotmánybíróság politikai kasztrálásával, a jogállamiságot garantáló alkotmányt felváltó „nemzeti hitvallással”, a sajtószabadságot *ténylegesen* állami-kormányzati ellenőrzés alá helyező médiatörvénnyel, a tömegművelődés kormányzati kisajátításával, a választási körzeteket a hatalom javára átrajzoló új választási törvénnyel, a parlamenti ellenzék jogainak csorbításával és az új munkatörvénykönyvvel is – Magyarország is a demokratikus átmenet efféle „szuverén” lezárása: a *versengő*

egyenlőtlené alakítja a politikai mezőt.” (Fleck Zoltán: *Lejtős pálya – a versengő autoriter rendszerekről – I-II. rész* In http://www.galamus.hu/index.php?Option=com_content&view=article&id=9013:lejts-palya-a-verseng-autoriter-rendszerekrlresz&catid=37:csfleckzoltan&Itemid=62.)

²⁰ Lásd erről bővebben: Szilágyi Ákos: *Túlirányított demokrácia. – Orosz lecke*. Kalligram, 2011.

autoritarizmus felé menetel 2010 áprilisa óta, ha ugyan időközben már meg nem érkezett ide.²¹

Kelet-Európában és a kelet-európai modellhez közelebb álló közép-európai és balkáni országokban a „létező szocializmus” helyére a „létező” (vagy „megvalósult”) demokrácia” lépett. Létező, tehát az, ami van: érvényességét a pusztá fennállás tényszerűsége és a társadalom szempontjából kedvező változások lehetőségébe vetett hit elszivárgása adta: „ez a mi demokráciánk – kicsi, savanyú, de magyar!”. Ha a „létező demokráciát” a demokrácia mint perspektíva és normatív eszmény felől mutatják be, akkor a *konzolidáció* fogalma a demokrácia minőségére vonatkozik: a tekintélyuralomba való visszacsúszás – a

²¹ Lásd ehhez a versengő autoritarianizmusról írt tanulmányuk kapcsán (*Elections Without Democracy – The Rise a Competitive Authoritarianism*. In *Journal of Democracy*, 13. kötet, 2002. 2. szám, 51-65.l.) már említett szerzőpáros Steven Levitsky és Lucan A. Way új könyvét: *Competitive Authoritarianism – Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge University Press, 2010. „A szerzők – írja fentebb idézett ismertetésében Fleck Zoltán – megemlítenek néhány jelenséget, amely a versengő autoriter rezsím sajátossága: az állami pénzek nagyarányú pártpolitikai folyósítása; az állami apparátus (erőszakszervezetek, titkosszolgálat) politikai célokra való felhasználása; a vállalkozások fenyegetése, ha az ellenzékhez köthető tevékenységeket, szervezeteket támogatnak; a közszolgálati média elfoglalása, a magánmédia működésének akadályozása; a független ellenőrző, közhatalmi és jogalkalmazó intézmények pártpolitikai feltöltése, az ellenzék prominens szereplőinek büntetőjogi fenyegetése. Magyarország ma, ezek alapján, aligha tartozik a demokratikus rendszerek körébe. Bizonytalan, hogy az autoriter rezsím valamilyen formája szilárdul-e meg, vagy az ország visszatérhet a demokratizálódás útjára. Az ellenzék erőtlensége, a regionális és nemzeti hagyományok az előbbi, a nemzetközi elkötelezettség, a demokratikus államok közösségéhez fűződő kapcsolatok az utóbbi mellett szólnak.” (I.m.)

„visszarendeződés” – veszélyének vagy populista társadalmi kísértésének megszűnését jelzi. De leírható a „létező demokrácia” a tekintélyuralom nem éppen eszményi perspektívája felől is: ez esetben nem a múlt valamilyen tekintélyuralmi alakzatába való visszarendeződés, hanem egy újfajta tekintélyuralmi „összerendeződés” eufemisztikus megnevezése lesz. A „létező demokrácia” autokratikus rendszerében nem szűnnek meg a demokratikus politikai és jogintézmények, a demokratikus procedúrák, „csupán” egy ténylegesen leválthatatlan, minden kontrolltól és alkotmányos korláttól megszabadult hatalom autoritásának ellenőrzése, irányítása, korlátozó jogalkotása alá kerülnek.

A demokrácia konszolidációjának elmaradása Magyarországon 1989 és 2011 között

Az 1989-es magyar rendszerváltás – a demokratikus átmenet – eredményeként létrejött parlamentáris demokrácia és a jogállam a magyar társadalom túlnyomó többsége számára egy távoli, titokzatos, átláthatatlan világban rekedt, ahol állandó harc folyik a hatalom konca körül, ahol ígéreteiket be nem tartó, elszámoltathatatlan kormányok követik egymást; ahol mindent áthat a korrupció; ahonnan a nép mindent várhat, csak jót nem. Mivel a demokrácia nem vált a politikai közösség legsajátabb ügyévé és legsajátabb gyakorlatává, a demokratikus hatalommal szemben is megmaradt egyfajta alapvetően *alattvalói* (vagy legjobb

esetben *fogyasztói*) attitűd: az új játékszabályok fásult vagy színlelt elfogadása mellett általános maradt a szabályok lehetőség szerinti kijátszása, a lezajlott rendszerváltás társadalmi következményeibe való beletörődés időszakait pedig a dühödt és értelmetlen lázadások időszakai váltogatták. A demokrácia társadalmi elsajátításának hiánya eredményezte aztán e történetileg úgyszólván öröklött alattvalói attitűd megcsontosodását, ami a fél-autokratikus fordulat táptalaja lett. Márpedig *innen nézve* az egyéni és csoportos biztonságvesztés, a szüntelen egzisztenciafenyegetések, a permanens politikai háborúskodás, a politikai korrupció, a közrend rogyadozása legfőbb okaként nem a demokratikus berendezkedésnek a társadalomtól való elszakadása és állandó távolodása, nem a demokrácia elitárius kisajátítása és egyben kiüresítése, hanem maga a demokrácia jelent meg. Ezért történhetett meg, hogy a társadalmi elkeseredés mélypontján az állampolgárok kritikus többsége azokra a populistá erőkre bízta az ország kormányzását, amelyek a társadalmi és gazdasági bajokat nem a demokráciát a néptől elválasztó válaszfalak, hanem maga a demokrácia lebontásával kívánták és kívánják orvosolni, saját hatalmuk leválthatatlanságának és korszakos megörökítésének feltett szándékával.

Az új politikai osztály egyetemleges, a demokratikus baloldal pedig különös politikai felelősséggel tartozik azért, hogy húsz éven át szinte semmit nem tett a demokrácia "társadalmiasításáért", a demokrácia intézményes praxisának társadalmi elsajátításáért, és a társadalom demokratikus politikai aktivitása jószerevével a négy évenkénti parlamenti

választásokra korlátozódott. Sőt, politikai osztálynak a rendszerváltásban kulcsszerepet játszó csoportjai – kezdeti helyzeti előnyüket kihasználva, erőfölényükkel visszaélve – mindinkább saját hitbizományukként, megélhetésük és gyarapodásuk eszközeként fogták fel és aknázták ki az új rendszert, végzetesen megrontva és lejáratva ezzel a demokráciát és visszatartva a politikában való tevőleges részvételtől a társadalom józan, cselekvőképes, demokratikus érzületű, *ám a hatalmi politizálást átitató gyűlölködéstől és korrupciótól viszolygó* csoportjait. Ennek eredménye nemcsak a demokratikus rendszer társadalmi bázisának rohamos és következményeit tekintve végzetes összeszűkülése lett 2006-2010 között, hanem a politikai elit mind erősebb kontraszelekciója is, amely ma ott tart, hogy mind a pártpolitika, mind a parlament, mind az államapparátus még annál is rosszabb szakmai felkészültségű, erkölcsi színvonalú és politikai képességű emberek gyűjtőhelyévé vált (tisztelet az egyre apadó kivételnek), mint volt a 20. század rosszemlékű és rendkívül kontraszelektív magyar tekintélyuralmi rezsimeiben.

Ha a magyar társadalom politikailag aktív többsége *sajátjának* érezte (és érezhette), megtapasztalta (és megtapasztalhatta) volna a demokráciát, használhatta és kihasználhatta volna a demokrácia biztosította önszerveződési és érdekvédelmi lehetőségeket, akkor alighanem vehemensebb választ adott volna a demokráciát ért kihívásra – mikor az *egyik* parlamenti párt nagyarányú választási győzelmét “forradalomként” értelmezve, nekilátott e „forradalmi önfelhatalmazás” alapján a jogállamon alapuló

poliarchikus demokrácia *tényleges* felszámolásának – mint az a válasz volt, amelyet két évvel korábban adott a 300 forintos vizitdíj bevezetésére. Ha a magyar társadalom többsége nem apátiába fulladó közönnyel, hanem tömeges és kemény ellenállással válaszolt volna a liberális demokráciának mint afféle „ancien régime”-nek felülről kezdeményezett és rövid úton véghez is vitt „forradalmi” lebontására, és egy helyette közelebbről nem részletezett „új rendszer” (a „Nemzeti Együttműködés Rendszere”) hatalmi diktátummal történő bevezetésére, akkor lehetett volna arról beszélni, hogy Magyarországon az átmenet végetért, a rendszer konszolidáltan működik, a demokráciával nem lehet bármit megtenni.

Amikor az összes választásra jogosult nagyjából egyharmada (a tényleges szavazók több mint fele) a Rend Pártjára és e párt fülbemászó ígéreteire adta voksát 2010 áprilisában, akkor nyilvánvalóan a rendre, a stabilitásra, a biztonságra is szavazott. Bizonyára szép számmal akadt közöttük olyan is – az egyharmadnak talán a fele –, aki a demokratikus rendszerből eredeztetett minden társadalmi nyavalyát, korrupciót, zűrzavart, ezért kifejezetten a szabadság ellen, az alkotmányos demokrácia két évtized alatt kialakult és – minden túlbonyolítottság, tudatos játékrontás, politikai partizánháború, hideg polgárháború ellenére – működő rendszere ellen szavazott. Csakhogy már a rendpárti szavazótábor fennmaradó másik része sem a szabadságnélküliség rendjeként, populista voluntarizmusként képzelte el az új rendszert. Nem a médiaszabadság, a szólásszabadság, a sztrájkjog, a gyülekezési jog tényleges megnyirbálására,

nem az Alkotmánybíróság, a Nemzeti Bank, a Számvevőszék, a köztársasági elnök, a Nemzeti Bank végrehajtóhatalom alá terelésére, nem a visszamenő (tehát politikai célú) igazságszolgáltatásra és jogalkalmazásra, nem a gazdaságot az újabb államcsőd szélére sodró „unortodox” gazdaságpolitikára szavazott. És biztosan nem is arra szavazott, hogy a munkavállalókat, az állampolgárokat, a véleményformáló értelmiséget, az újságírókat államfüggő alattvalókká változtassák; hogy az államot a „nemzet nevében” lefoglaló politikai párt vezére a lehető legjobb szándékkal, a lehető legszebb célok érdekében betolakodjon magánéletükbe, nevelje, irányítsa őket, dicséretben és jutalomban részesítse a jókat (az állam által felállított normákat teljesítőket), kárhoztassa és megbüntesse, vagy ilyen-olyan megvonásokkal térítse jobb belátásra a rosszakat (rosszul teljesítőket vagy a teljesítéstől vonakodókat). És akkor még nem beszéltünk azokról a választókról, akik – akár elmentek szavazni, akár a nyolc éven át kormányzó baloldalból, akár általában a pártpolitikából való kiábrándultságuk miatt, akár pedig hiteles politikai alternatíva híján – el sem mentek a szavazóurnáig, jóllehet kifejezetten a szabadság rendetlen rendje mellett álltak és állnak ma is, még ha szétforgácsoltságuk, a társadalmi kohézió általános hiánya, a demokratikus tapasztalatok szegényessége miatt megvédelmezni nem voltak és egyhamar nem is lesznek képesek.

Az, ami történt világosan mutatja, hogy – rendszerváltás ide, demokratikus átmenet oda – Magyarországon az eltelt húsz év nem volt elegendő a

demokrácia konszolidálására. Természetesen egy konszolidált demokráciában semmiféle hideg polgárháborúval nem lehetett volna kettészakítani és ellenségesen szembeállítani egymással a politikai közösség részeit vagy oldalait, és aligha érhetett volna a liberális demokrácia rövid története dicstelen véget a nemzeti populizmus (radikális és mérsékelt nemzeti populizmus) közös nevezőjén – részben érzelmileg, részben érdekei szerint – egyesített egzisztenciálisan lecsúszó, széles középosztályi rétegek demokráciaellenes lázadásával, jogállamellenes ellenforradalmával.

Különösen szemléletesen ragadta meg az antidemokratikus vég kezdetének ezt az általános társadalmi komponensét Schein Gábor, amikor *a demokrácia mentális alapjainak* – részben öröklött, részben a rendszerváltás lebonyolítási módjából következő – *hiányában* jelölte meg a liberális jogállam és a parlamentáris demokrácia romlásának, kiüresedésének, végül pedig bukásának legfőbb okát: *“mégoly hibás döntések sem tudták volna bajba sodorni a köztársaságot, ha megszilárdultak volna a demokratikus közösségi létformák alapjai. Hogy e mentális alapok mennyire gyengék, vagy mennyire legyengültek 2010-re, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy a Fidesz hatalomra kerülése után a demokrácia jogi tartalma is néhány hónap alatt kiüríthető volt. (...) A rendszerváltással kapott esély elsősorban azért siklott ki a kezünkből, mert nem sikerült a magyar állam mentális alapjait kiemelni a szocializmus által megerősített feudális hagyományokból, ehelyett megint a szemérmetlen romlottság nyert teret. (...) A magyar lakosság*

túlnyomó része nem vett részt a rendszerváltásban, és ilyen viszonyok közepette később sem élhette át egyetlen pillanatra sem a demokrácia élményét. Nem érezhetett semmi különbséget a helyi és a központi hatalom viselkedésében a Kádár-rendszerhez képest. (...) A rendszerváltás mentális értelemben akkor hozhatott volna szilárd eredményeket, ha kitartó munkával elkezdünk volna szembenézni saját erkölcsi történetünkkel, azokkal a családi szinten sokszorosan megerősített mentális mintákkal, életstratégiákkal, amelyek – sajnos a trianoni traumával sem kielégítően magyarázható módon – végrehajthatóvá tették a holokausztot úgy, ahogyan megtörtént, és támaszul szolgáltak az 1956 utáni úgynevezett konszolidációhoz. A Kádár-rendszer olyan rossz minőségű társadalmat hagyott maga után, amely kollektivistá indíttatásának dacára a felelőtlenséget és a másik sorsa iránti feneketlen közönyt díjazta. Így a rendszerváltással kialakuló új uralkodó osztály – az Antall Józsefhez és az SZDSZ néhány képviselőjéhez hasonló kérlelhetetlen és feddhetetlen naivok asszisztálása mellett – ugyanazzal a mentalitással esett neki az állami vagyon hasznosítható részének, majd az állami megrendeléseken, uniós részfinanszírozással indított pályázatokon nyerhető summáknak, amilyen mentalitással 1944-ben a keresztény középosztály tagjai magával az állammal és a németekkel versengve hónapok alatt szétrabolták az elhurcolt zsidók vagyonát. A szépen sarjadó demokráciát gyorsan felzabálta a korrupció, az »aki kapja, marja« cinizmusa. A jól jövedelmező álláshelyek is ugyanolyan alkuk és

egyezkedések során keltek el, ahogyan a feudális hagyományú Magyarország viszonyai közepette mindig.”²²

Az idézett szenvedélyes közírói elemzés alaptételével lényegében megegyező értelemben magyar politikakutatók²³ – az 1867-es Kiegyezés után létrejövő gazdasági-társadalmi rendszert “színlelt kapitalizmusként” leíró Leopold Lajostól véve kölcsön a jelzöt – az 1989 utáni magyar politikai rendszert mint “színlelt demokráciát” állították szembe a “konszolidált demokráciával”, jóval azelőtt, hogy sor került volna e “színlelt demokrácia” *egyáltalán nem színlelt* lebontására a Fideszt kétharmados parlamenti képviselőhez juttató 2010-es választási győzelem után kibontakozó jogállamellenes és demokráciaellenes populista „forradalom” során. Az idézett tanulmány szerzői a “színlelt” – vagy „szimulált” – demokráciát is demokráciának tekintik ugyan, csak minőségére nézve gyöngébb, felszíni vagy „híg” demokráciának²⁴. Mintha csak azt mondanák – természetesen

²² Schein Gábor: *Van másik? A Fidesz utáni jövőről*. In: Magyar Narancs, 2011.szeptember 22. 50.l. (Kiemelés – Sz.Á.)

²³ Ilonszky Gabriella–Lengyel György: *Válaszúton: Konszolidált vagy színlelt demokrácia?* In: Politikatudományi Szemle, 2009.1. szám, 7-25.l.

²⁴ „Nem pusztán a »jelzős demokráciák« számát kívánjuk növelni ezzel a fogalommal. Úgy érvelünk, hogy az elit és a társadalom viselkedésmintáinak sajátossága, ezen belül is különösen a normaszegés indokolhatja a kategória bevezetését. A színlelt demokrácia feltételei közt az elit és a társadalom jelentős csoportjai csak imitálják a szabályok elfogadását. A normaszegő magatartás rövid távon nem szükségképpen rombolja le a demokratikus intézményeket, az intézmények nem válnak pusztá díszletekké, homlokzatokká és a szabadságjogok fennmaradnak. Azonban az elit és jelentős társadalmi csoportok normaszegő magatartásmintái ineffektívvé teszik ezeknek az intézményeknek a működését. A színlelt demokrácia is demokrácia tehát, de minőségét

a politikatudomány szigorúan terminológiai nyelvén –, hogy a “elit-demokráciának” – az elitek szintjén megrekedt, a társadalom által kevésbé vagy épp egyáltalán meg nem tapasztalt, társadalmi valósággá nem vált demokráciának – híg a leve. Az 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal körül ülők által lényegében konszenzussal elfogadott demokratikus politikai átmenet forгатókönyve, „jogállami forradalom” – mint ismeretes – nem a *többségi*, hanem *konszenzuális demokrácia* modelljét célozta meg, csak hogy a valóságban ez a rendszer igen hamar a többségi demokrácia felé mozdult el, amelyben nemcsak a pártrendszer befagyására, majd tényleges kétpárt-rendszerré válására került sor, de lehetővé vált a többség zsarnoksága és az ennek megfelelő egypárti hegemonia is, amikor a hideg polgárháborúban gyors ütemben felörlődött²⁵ sajátos “kétpártállam” helyére – „forradalmi népakaratként” ünnepeelt választásos államcsínnyel – az „egypártállam” uralma lépett. A *konzolidálatlan* liberális demokrácia rendszerét újabb rendszerváltás zilálta szét, újabb forradalmi átmenet kezdődött, újabb *dekonzolidáció*, a vezérelvű populista demokrácia (az „elektorális demokrácia” vagy „versengő autokrácia”) konszolidálásának perspektívájával és a konszolidálhatatlan zsarnokság kísértő veszedelmével.

tekintve jelentősen elmarad a konszolidált demokráciától, miközben a pártok közötti versengésen alapuló demokratikus elitizmus intézménye nincs veszélyben, annak minősége s a hétköznapi ember biztonságérzete komoly veszélyben van.” (I.m. 9.1.)

²⁵ Ezt az őrlődési folyamatot behatóan elemeztem *A kékek és a zöldek – Hideg polgárháború Magyarországon* című könyvem *Kis magyar hisztéria és Két középosztály közt egy hazáért* című harmadik és negyedik fejezetében (Palatinus Kiadó, 2010. 197-419.1.)

A demokratikus rendszer törékenységének és instabilitásának, illiberális beszűkíthetőségének és ellenállás nélküli felszámolhatóságának oka azonban nem annyira “a demokratikus játékszabályokat illető elitkonszenzus hiányában”²⁶ keresendő, mint inkább abban, hogy e konszenzus megmaradt az elitcsoportok belügyének, vagyis a társadalom – a „poszt-államszocialista” társadalom – meghatározó rétegei, nagy csoportjai vagy osztályai kimaradtak a „konszenzuskereséből” és „konszenzuskötésből”. Ennek a következménye lett az, hogy a demokrácia rövid úton a zsákmányszerző, állami forrásokért marakodó pártok háborújának a terepévé és politikai eszközévé vált. Ezekben a mindinkább élet-halál-harc jellegű, dörgedelmes ideológiai szólamokkal, mesés ígéretekkel, lejárató kampányokkal, egymásra szórt fantáziadús rágalomokkal igazolt zsákmányszerző hatalmi játszmákban az ideologikusan kettészakított, *de a közügyek intézéséből, a politizálás folyamatából ténylegesen kimaradt* (kirekesztett, kiszorított, avagy – ami ugyanaz – populista módon manipulált tömegként bevont) társadalom csak a szavazat-maximálás (a hatalomszerzés-hatalommegtartás) szempontjából volt tényező. A keresztül-kasul korrumpálódott, egyre önzőbben, egyre mohóbban, egyre felelőtlenebbül viselkedő politikai osztály az állami források saját körben való újraelosztásával, a szavazók külső hitelekkel megfinanszírozott megvesztegetésével – fokozatosan magához rontotta-korrumpálta a társadalmat is. Ez lett a magyar demokrácia végzete: a politikai osztály

²⁶ Ilonszky Gabriella–Lengyel György, i.m. 9.l.

általános korrumpáltságát a politikai osztályból teátrálisan kivonuló populista „megvesztegethetetlenek”, „tiszták” úgy jeleníthették meg a társadalom előtt, mint a rendszer – a liberális demokrácia – romlottságát, amivel szemben – mintha csak ők maguk nem e korrumpálódott politikai osztályhoz tartoztak volna – a populista álforradalmárok nyitnak majd új, tiszta lapot a demokrácia történetében: móresre tanítják a „korrumpálódott demokráciát”, az autokrácia gatyájába rázzák végre az elkanászodott jogállamot.

A magyar demokrácia ebben az ösztársadalmi értelemben vált az elmúlt húsz év alatt mindinkább színleltté (egyszersmind színlegessé), vagyis üressé, protokoll-demokráciává, olyan politikai vázzá, amelyet nem nőtt be, nem vett körül az eleven társadalom “politikai húsa”. Ezért vált lehetségessé, hogy a – saját képére és hasonlatosságára megalkotott, de önálló életre kelt *radikális populista párthoz, a Jobbikhoz képest* – mérsékelt nemzeti populista párt – a Fidesz – pusztán egy nagyarányú választási győzelemre hivatkozva minden komolyabb társadalmi ellenállás nélkül alig egy év leforgása alatt lebontsa a demokrácia *társadalmilag lakatlan* jogi-politikai keretét. Az egyelőre *permanens* és a gazdasági talajvesztés következtében *felgyorsuló* „fülkeforradalom” nagy dilemmája, képes lesz-e a közeljövőben „megállni”, és az „ellen-elit” saját rendszerének – az egypárti hegemoniára, a végrehajtó hatalom mindenre kiterjedő ellenőrzésére épülő „versengő” vagy „választásos autokráciának” – a konszolidációjára. Ha ugyanis erre képtelennek bizonyul, akkor az elhatalmasodó

gazdasági káosz közepette az „üveggolyóként” megígért konszolidáció helyett az új rendszer bevezetői könnyen eljuthatnak a gazdasági, sőt, politikai szükségállapot bevezetéséig, a szuverén demokrácia önkényétől a szuverén uralkodó önkényéig, amely a zsarnoki típusú uralom természetéből fakadóan lényegileg konszolidálhatatlan. Amennyiben a 2010-ben hatalomra került, új rendszerváltást ígérő és végrehajtó *mérsékelt nemzeti populista erők* etatista-korporativista, kaszányakapitalista „új rendszerének” *konszolidációja* megghiúsulna, miközben a jogállam és a liberális demokrácia alapintézményeinek helyreállításához szükséges – jelenleg igencsak szétforgácsolt – demokratikus társadalmi erők összefogása és hatásos fellépése elmaradna (ami igencsak valószínű), akkor a magyar társadalom már csak két katasztrofális végkifejlet – a mérsékelt populizmus szuverén demokráciájából kinövő szuverén zsarnokság és a folyamatosan erősödő *radikális nemzeti populizmus* nyílt diktatúrája – között „választhatna”, azaz egyáltalán *nem választhatna* többé.

Mindenesetre a demokráciát egyelőre részlegesen lebontó, a jogállamot kiüresítő és beszűkítő, a parlamentarizmust kiüresítő, a szabadságjogokat visszametsző, de mindenesetre nem teljesen felkszámoló *mérsékelt populista* hatalomgyakorlást – minden imponáló erejű civil tüntetés, civilmozgalmi szervezkedés, szakszervezeti ellenállás, választói elpártolás ellenére – egyelőre nem a “demokrácia” felől éri a legsúlyosabb kihívás, hanem a fasizmussal határos radikális nemzeti populizmus felől, azok felől a politikai erők és szélesedő

társadalmi bázisuk felől, amelyek keveslik a parancsuralmi erélyt, következetlennek vagy felemásnak tartják a demokrácia felszámolását, elégtelennek a nyugati demokráciáktól való elszeparálódás mértékét, akik végig akarnak menni azon az úton, amelyre a Fidesz rálépett ugyan, de eredetileg talán nem is azért, hogy végigmenjen rajta, hanem azért, hogy kiszélesítse, majd pedig megőrizze e széles választói bázisát. Nagy kérdés, hogy a társadalom által be nem lakott demokratikus rendszerben, amelynek még jogi-politikai vázát is lebontogatja most a hatalomra került mérsékelt populizmus, a gazdasági világválság, az Európai Unió belső – pénzügyiből mindinkább társadalmiba átnövő – válsága, valamint a globális erőviszonyok általános átrendeződése közepette a mérsékelt és radikális nemzeti populizmus között folyó élesedő versengésben nem fog-e a Fidesz populizmusa szükségképpen tovább radikalizálódni, esetleg egészen a radikális nemzeti populizmussal való – akárcsak kényszerű – koalíciókötésig, vagy – a radikális nemzeti populizmus előrenyomulását, esetleges választási győzelmét megakadályozandó – a demokrácia további szűkítéséig. Csak egyvalami biztos: Magyarországra a közeljövőben semmiféle konszolidáció nem vár: sem az, amelyet helyesebb lenne a demokratikus rendszer társadalmi elsajátításának nevezni, és amely az demokrácia stabilizálódásának felel meg; sem pedig az, amelyet – a történeti múlt ismert mintáit felelevenítő – autokratikus konszolidációnak nevezhetnénk és amely a „fülkeforradalomból” született „új rendszert”, a választásos autokráciát stabilizálhatná.

Autokratikus konszolidáció versus konszolidálhatatlan zsarnokság

Az új demokráciák – a már többször idézett konszolidációtan szerint – abban az esetben minősülnek konszolidáltnak, ha elhárul a demokratikus átmenetre leselkedő legnagyobb veszély: az autoritárius visszarendeződés veszélye. Ez pedig akkor hárul el, ha létrejöttek azok a – demokratikus átmenetet irányító elitcsoportok által elfogadott – egységes játékszabályok, azok az intézményes garanciák, amelyek az autoritárius visszarendeződést, a régi erők hatalomba való visszatérését sikeresen blokkolják. Ennek legfőbb feltétele, hogy – miként a bejáratott, stabil, társadalmilag megalapozott nyugati demokráciákban – *minden politikai szereplő ugyanazt a játékot játssza* („the only game in town“). Az új, átmeneti, még konszolidálatlan demokráciákban ezzel szemben a régi vagy új politikai szereplők egyre-másra megtörik a játékszabályokat. Egyik-másik szereplő odáig megy, hogy az aktuális választási játszma számára kedvezőtlen kimenetelét érvénytelennek, a felálló új kormányt illegitimnek nyilvánítja, esetleg egészen másfajta játékba kezd, amelynek szabályait kizárólag ő határozza meg, és amelyben e – szükség szerint tovább változtatható – szabályok szerint ő lesz az örök „biztos befutó”: egyedül ő kerülhet ki győztesen a választási küzdelemből. A játék egységének megtörése, a játékból való sértett kivonulás és a játékkal való szembehelyezkedés, végül pedig új, saját játék (új rendszer)

létrehozása oda vezet, hogy az amúgy is gyöngye, társadalmilag jószerével gyökértelen demokratikus intézmények teljesítménye tovább romlik, működésük akadozóvá válik, amúgy sem túl magas presztízsük rohamosan csökken, a parlamentarizmus kiüresedik, a jogállam erodálódik, a pártok korrumpálódnak, és így, a populista ígéretekkel hatalomra kerülő „játékrontók” különösebb ellenállás nélkül bevezethetik saját rendszerüket, rákényszeríthetik saját szabályait a politikából – egyszersmind a zűrzavar és korrupció legfőbb forrásaként megjelenített liberális demokráciából – is kiábrándult, megosztott és szétesett társadalomra. Nem marad hathatós politikai és társadalmi erő, amely a demokratikus rendszert megvédené, vagy legalábbis képes lenne megakadályozni az antidemokratikus fordulat sikeres végigvitelét. A játékszabályok felrúgása, a rendszert felbomlasztó „két játék”, amely esetenként a hideg vagy forró polgárháborúig is elmehet, rendszerint azzal ér kevéssé boldog véget, hogy az új játékszabályok kikényszerítői saját nem-demokratikus játékukba kebelezik be a demokratikus intézményeket és szervezőelveket, lebontják a jogállamiságot, végső soron pedig a hatalomgyakorlás korlátlanságához és az uralmi elit leválthatatlanságához igazítják hozzá a demokráciát, valahogy úgy, ahogyan a mitológiai Prokrasztész igazította hozzá csonttörő kalapácsával vendégei testméretét nevezetes ágyához: ami kilógott belőle, azt lenyisszantotta, ami pedig rövidebbnek bizonyult, azt kinyújtotta. A végrehajtó hatalom karmesteri irányítása, fegyelmező pálcája, korlátolatlan ellenőrzése alá került törvényhozás, alkotmánybíróság,

ügyészség, szakszervezetek, civiltársadalom, média azonban sok mindennek nevezhető, csak – a fékek és egyensúlyok elvén, a pluralizmuson, a politikai váltógazdaságon, a pártok versengésén, a hatalmi ágak elválasztásán, a bíróságok függetlenségén, a média szabadságán, a szakszervezetek jogain alapuló – poliarchikus demokráciának nem.

A “demokratikus konszolidáció” elmélete azon mérte az “új demokráciák” szilárdságát, a végbement demokratikus átmenet visszafordíthatatlanságát, hogy létrejöttek-e azok az intézményes garanciák, megépültek-e azok a társadalmi védőgátak, amelyek elejét vehetnék a demokrácia “korrodálásának” és az ebből következő autoritárius visszarendeződésnek. Mind Andreas Schedler, mind pedig az általa hivatkozott szerzők kizárólag a *demokrácia* konszolidálásának kérdésével foglalkoznak, a demokratikus átmenetek *saját talaján* kifejlődő autokratikus rezsimek konszolidációjának – az autokratikus konszolidációnak – a kérdését fel sem vetik. Pedig a 20. századi diktatórikus rezsimek során létrejött tekintélyuralmi – nyíltan diktatórikus vagy félpármentáris – rezsimek számára is létfontosságú volt a konszolidáció, csak ez – éppen megfordítva – a demokratikus „visszarendeződés” elhárulásával, az autokratikus rezsimek teljes megszilárdulásával és kieroszakolt társadalmi elfogadásával volt egyenlő. Természetesen a demokratikus visszarendeződés²⁷ az ellenforradalommal, katonai puccsal,

²⁷ Felmerülhet a kérdés, van-e egyáltalán példa efféle demokratikus visszarendeződésekre? Ez a kérdés különösen a mai magyar helyzet – a javában épülő, bár még korántsem konszolidált autokratikus

palotaforradalommal, intervenciós erők segédletével hatalomra került diktátorok és diktatorikus csoportok propagandájában úgy jelenik meg mint „nemzeti katasztrófa”; „visszazuhanás a káoszba, a politikai és gazdasági zűrzavarba, a korrupcióba” stb. stb. A diktatorikus rezsim konszolidálása végső soron mindig ennek a demokratikus visszarendeződésnek a sikeres blokkolását jelenti.

Az autokratikus konszolidáció többnyire a hatalom átvételét követő megtorlások átmeneti fokozása után megrettent, sarokba szorított társadalomnak a „békés együttélés” jegyében (valójában a diktatorikus hatalomgyakorlás stabilizálása érdekében) fölkinált „konszolidációs ajánlattal” kezdődik (a diktatorikus hatalom „amnesztiát”, a „politikai bűnök” elengedését ígéri a társadalomnak a politikai ellenállás beszüntetése fejében; megfogadja, hogy a kialakult hatalmi status quo elfogadásáért cserébe senkivel szemben nem fogja használni ökleit,

rendszer – szempontjából érdemel különös figyelmet. Úgy vélem, vannak példák ilyen visszarendeződésekre is, még ha nem is túl gyakoriak és idáig – általában külső beavatkozás miatt – ritkán értek véget sikeresen, akár békés reformok, akár forradalmak útján zajlottak le. Feltétlenül ilyesféle demokratikus visszarendeződési folyamatnak tekinthető a magyar 1956, amely a személyi zsarnokság rémuralmának 1953-as bukását követően, a pártállami diktatúra elemeinek lebomlásával és lebontásával, majd pedig forradalmi lerombolásával az 1945-1948 közötti parlamentáris demokráciához és köztársasághoz kívánt visszatérni – persze szovjet katonai megszállás nélkül; hasonlóképpen demokratikus visszarendeződési folyamatként írható le az 1968-as „prágai tavasz”, csak ott a két világháború közötti és 1948-ig folytonos csehszlovák parlamentáris demokráciába kezdett „visszarendeződni” a gyors ütemben lebomló diktatorikus államszocialista rezsim.

mindaddig amíg valaki át nem lépi a „konszolidációs szerződés” határait); majd a társadalom politikai elnémulásával, a magánszféra örömeibe való visszavonulásával, az uralom passzív elfogadásával folytatódik és valamilyen tartós, korszakképző uralmi rendszer megteremtésével ér véget. Amennyiben azonban az autokratikus rendszer konszolidációja – a társadalom ellenállása, a nemzetközi elismerés hiánya, gazdasági válság, a politikai vezér zsarnoki hajlamai miatt – sikertelen marad, netán a hatalom „konszolidációs ajánlatára” eleve sor sem kerül, marad vagy folytatódik a kényszerrel és megfélemlítéssel való kormányzás, amely a rendőrállami terrorig és valamilyen totalitárius jellegű rendszer kiépítéséig is fajulhat. De bármilyen durva az erőszak, és hatásos a megfélemlítés, az ilyen rendszerek ingatagok maradnak és ritkán hosszú életűek. Ahány konkrét politikai játszma és történelmi dráma – a magyar 1956-tól a csehszlovák 1968-ig, a görög „fekete századosoktól” a Pinochet vezette chile-i katonai huntán át az argentin katonai puccsokig – annyiféle diktatórikus uralom és annyiféle konszolidációs kísérlet vagy annyiféle konszolidálhatatlan zsarnokság.

Ha egy „új demokrácia” akkor konszolidált, ha megszűnik az autokratikus visszarendeződés veszélye, akkor felmerül a kérdés: fennállt-e az 1989-es „jogállami forradalmat” és teljes rendszerváltást követően Magyarországon efféle “visszarendeződés”, valamilyen államszocialista restauráció, kommunista revans, katonai vagy belüleges puccs (például „munkásör-puccs”) veszélye legalább olyan mértékben, amilyen mértékben ez a veszély

például Oroszországban 1991-ig, sőt, 1993-ig fennállt, amit csak megerősít, hogy a posztszovjet számos új szuverén államban – a kezdeti felemás demokratizálási hullám után – be is következett.²⁸

Tény, hogy a szociáldemokrácia politikai színét sikeresen lefoglaló utódpart (MSZP) 1990-es kudarcát követő 1994-es nagy arányú választási győzelmét semmiféle pártállami, autokratikus visszarendeződés nem követte; a jogállam és a parlamentáris demokrácia írott, sőt íratlan játékszabályait sem írta felül a parlamentben akkor kétharmados többséggel rendelkező szocialista-liberális kormánykoalíció; nem törekedett leválthatatlan hatalomra, nem indított politikai háborút ellenfelei ellen; nem centralizálta intézményesen a hatalmat, nem rendelt minden hatalmi ágat a végrehajtó hatalom tényleges fennhatósága alá; nem követett el mindent azért, hogy az ellenzékot parlamentben és parlamenten kívül megfossa anyagi és adminisztratív forrásaitól, nem korlátozta a média

²⁸ A szóban forgó veszély sajtószerű módon éppen Oroszországban volt a leggyengébb: a demokratikus elitnek és a fővárosban összpontosuló középosztálynak két ízben is – 1991 augusztusában és 1993 októberében – sikerült egy puccsszerű, szovjet típusú visszarendeződés veszélyét elhárítania, a demokratikus rendszer alapvető vívmányait megvédelmeznie, még ha a poliarchikus demokrácia konszolidálására nem került is sor: Oroszország 1993 után csak oligarchikus ellenőrzés alatt álló és teljeséggel konszolidálatlan „választásos autokráciáig”, 2000 után pedig az állam, közelebbről a végrehajtó hatalom által ellenőrzött-irányított demokrácia konszolidációjáig jutott el. Az orosz irányított demokrácia kialakulásának folyamatáról, egyes fázisairól, természetéről, illetve a 2010-es „fülkeforradalommal” legitimált magyar illiberális demokráciával való látszólagos és tényleges hasonlóságokról és párhuzamokról lásd bővebben: Szilágyi Ákos: *Túlírányított demokrácia – Orosz lecke*. Kalligram, 2011.

szabadságát. A *parlamentáris* rendszert nemcsak nem üresítette ki, de – összhangban az 1989-ben elképzelt *konszenzusos demokrácia* alapelveivel – önkorlátozó politikai gesztusaival valamelyest még erősítette is²⁹.

A szocialista-liberális koalíció a modernizáció és a gazdasági liberalizálás motorja lett és bármennyi hibát követett is el, bármennyire ott maradtak a Szocialista Párt politikai arcán az *utódpártiság* nem kifejezetten megnyerő vonásai (nómenklatúra-habitus és észjárás; a privatizációs nyertesek pártja; a pártállami múltból felködlő arcok dominanciája), ugyanakkor átütöttek ezen a levethetetlennek bizonyult politikai arcon a múltbéli örökség olyan pozitív jegyei is, mint a tárgyalási- és alku-készség, a kooperációs hajlandóság, a szakpolitikai tudás és rutin, a politikai pragmatizmus, a reformkészség, a külpolitikai „nyugatoság”, és – 2006-ig legalábbis – a szociális érzékenység. A politikai habitusnak és észjárásnak ezek az államszocialista Kelet-Európában *atipikus* vonásai a magyar utódpártot 1994-ben, és ezt követően még két ízben, ha nem is a legszeretettebb, de a legelviselhetőbb párttá tették a magyar társadalom többségének szemében. (Más kérdés, miért, mikor és mivel játszotta el ezt a politikai bizalmi

²⁹ Elég talán itt felidézni az alkotmányozás példáját: a kétharmados többség lehetővé tette ugyan egy új alkotmány elfogadását, mivel azonban a bal-liberális koalíció egy pusztán többségi erővel, de konszenzus nélkül kikényszerített “saját” alkotmányt ingatagnak és törékenynek ítélt, mivel mind saját politikai, mind pedig az egész ország szempontjából veszélyesnek gondolta az ellenzéki pártok és az általuk képviselt társadalmi csoportok kirekesztését az *egész* politikai közösség *kánonját* képező alkotmány megalkotásának folyamatából, ezért az új alkotmány elfogadását négyötödös parlamenti többséghez kötötte.

tőkét az MSZP és mennyire volt ez elkerülhetetlen vagy elkerülhető.)

Akárhogy legyen is, a létező baloldal hatalomra kerülése 1994-ben (és koalíciós partnerével, az SZDSZ-szel alkotott kétharmados parlamenti többsége) nem jelentett fenyegetést a parlamentáris váltógazdaságra, a hatalmi ágak elválasztására, a bírói függetlenségre és a sajtó szabadságára, nem fenyegette és nem sújtotta visszaállamosításokkal, különadókkal a piacgazdaság szereplőit, visszamenőleges törvényalkotással az állampolgárok tömegeit (minden formális és informális befolyásszerző, nyomásgyakorló politikai törekvése lényegét tekintve belül maradt a rendszeren: mindent inkább óhajtott, mint új rendszerváltást vagy – pláne! – visszarendeződést, vagyis visszatérést a régi állampárti diktatúra rendszeréhez, amely eleve csak addig és azért állhatott fenn, mert a Szovjetunió katonai jelenléte szavatolta létét). Persze, ilyen típusú visszarendeződés – még ha történelmileg vagy politikailag lehetséges lett volna is, mint ahogy nem volt az – az utódpártnak és a hozzá kötődő társadalmi csoportoknak a legsajátabb egzisztenciális érdekeivel sem állt volna összhangban. De talán még ennél is nagyobb súllyal esett a latba az, hogy az MSZP minden óvatlan, kétértelmű, a demokrácia elveivel ellentétes lépésével – éppen „utódpártisága” miatt – a “visszarendeződés” vádját vonta volna fejére, politikai indulatokat gerjesztett volna a magyar társadalomban, általános elítélést váltott volna ki az ország szövetségeseiből, aminek politikai és gazdasági elszigetelődés lett volna a következménye. A Magyar Szocialista Párt olyannyira tartott

az utódpártiság rávetülő árnyékától, hogy a politikai és gazdasági liberalizmus oltárán kész volt még saját – az államszocialista diktatúra és különösen az 1956 utáni megtorlások miatt – rossz hírbe került baloldali identitását is feláldozni: nyugatosabbnak mutatkozott a nyugatosoknál, liberálisabbnak a liberálisoknál (alighanem ezért – a demokratikus hitelesség kedvéért – lépett koalícióra a magyar liberális párttal és áldozta föl a kedvezőbb külső megítélés kedvéért szociális céljai egy részét is, amit persze gyors népszerűségvesztés követett).

A politikai baloldal lehetett gyöngye vagy gyámoltalan a politikai harcban; nem eléggé hatékony a kormányzásban; felelőtlen az ígéretésben, a költségvetési hiány fedezésére és a lakossági fogyasztás bővítésére fordított, az országot adóscsapdába juttató hitelfelvételben; és lehetett mohó a privatizációs zsákmányszerzésben, az állami források lenyúlásában, vétkes a saját klientúra korrupciós összefonódásainak eltűrésében, de a háromszor is kormányra jutó szocialistákban az föl sem merült (és nem is igen merülhetett), hogy az elszegényedő, a demokráciából kiábránduló alsó középosztályi csoportokat a liberális demokráciával szemben mozgósítsák és megnyerjék egy baloldali populistá rendszerváltásnak. A demokratikus jogállami forradalom vívmányait nem a balliberális koalíció, hanem az antiliberális nemzeti populistá pártszövetség kezdte felszámolni, mint a *jogállami ellenforradalom* útjában álló gátakat és akadályokat, mint a “megdöntött” liberális “ancient régime” híveinek, a liberális „reakció”, az antipopulista „ellenforradalmárok” utolsó kapaszkodóit, mint

a demokratikus rendszer ellenállásának potenciálisan veszélyes hídfőállásait, mozgósítható tartalékait. A 2002-től politikai háborúvá fajult hatalmi küzdelemben – ha rosszul, ügyetlenül, gyámoltalanul is – a balliberális koalíció inkább védte a demokratikus vívmányokat, semmint rombolta őket, jóllehet e vívmányok “saját kezéből” való kiengedése, az elitárius alapon létrejött konszenzusos demokrácia társadalmi alapra helyezése – *mint a demokratikus konszolidáció legfőbb előfeltétele* – teljességgel idegen volt és maradt is tőle: hatalomtechnológiai szempontból túlságosan költséges és kockázatos; társadalompolitikai szempontból értelmetlen, mert felesleges, ha ugyan nem egyenesen megvalósíthatatlan utópia vagy populista handabandázás. A baloldal nem csupán demokratikus érték-elkötelezettsége okán vagy a politikai szereposztás logikájából következőleg védelmezte – mindinkább egy lankadó végvári harcos kétségbeesésével – az 1989-91-ben létrejött konszenzusos demokráciát és a jogállamot, hanem azért is, mert a demokrácia és a jogállam is védelmet jelentett a számára. Csakhogy a társadalomtól is „megvédte”: mintha az új politikai rendszer csak arra lett volna jó, hogy az „izgága”, „okvetetlenkedő”, a legszükségesebb intézkedéseket és jogos célokat is „elszabotáló”, „ön- és közveszélyes” társadalmat új módon – új trükkökkel – küszöbölje ki a közügyek intézésének folyamatából; mintha a baloldal folyvást azt üzente volna, “addig van a demokrácia jó kezekben, ameddig a mi kezünkben van”. Ez persze végzetes öncsalás volt: egyrészt, mert a társadalmat fokozatosan elidegenítette a demokráciától; másrészt pedig, mert a társadalom *valóságos*

részvétele nélkül a konszenzusos demokrácia mellett elkötelezett politikai elitcsoport *klientizálódott*, a hatalomgyakorlás „korrupciós összetevője” pedig mérhetetlenül megnőtt, ami most már nemcsak a hatalmon levőket járatta le, de velük összenőtt, magát belülről megvédeni képtelen demokráciát is rossz hírbe hozta.

Mindenesetre a demokrácia konszolidációját megakadályozó visszarendeződés Magyarországon az elmúlt húsz évben *egyszer sem a diktatorikus államszocializmus restaurációjának veszélyét vagy e rendszer valamilyen újsütetű kiadását jelentette*, hanem a két világháború közötti félpármentáris, rendies-kasztus, autokratikus félpármentáris rendszerhez való visszatérés két kísérletét: az első az úri nacionalizmus és az Antall József halála után erőre kapó szélsőjobboldali populizmus jegyében, amely – lévén a politikai erőviszonyok még kiegyensúlyozottak, a rendszer konszenzusos, a jogállamiság sem a parlamentből, sem az utcáról ki nem kezdhető – viszonylag gyorsan megbukott; a második pedig a mérsékelt és radikális nemzeti populizmus összetartása, a nemzeti kaszárnyakapitalizmus és a korporativista, tekintélyuralmi állam jegyében, amelynek kiépülése 2010 áprilisa óta szinte akadálytalanul, egyfolytában zajlik.

Visszarendeződés vagy új rendszer

Magyarországon 2010-ben, a demokrácia konszolidációjáért folyó csata eldőlt: a demokrácia konszolidációja helyett forradalmi gyorsaságú lebontása

következett be. A populista narratívában³⁰ a parlamentáris demokrácia úgy jelent meg mint a nemzetet végpusztulással fenyegető, szuverén érdekérvényesítésében és önvédelmében (!) meggátló nyűgök és béklyók kívülről – külső és belső ellenségek, árulók, harácsoló gonoszok által – népre és nemzetre kényszerített rendszere; mint a nemzeti erőforrások globálkapitalista kiszivattyúzását a legraffináltabb módon legitimáló ideológia; mint a káosz, a bizonytalanság, a totális korrupció eredendően konszolidálhatatlan rendszere, amit le kell bontani vagy legalábbis határozottan be kell szűkíteni, a választásokra kell korlátozni ahhoz, hogy konszolidálható rendszer jöjjön létre, szilárd rendszer, melyben semmiféle “másik hatalmi ág”, alkotmánybíróság, szakmai szervezet, érdekképviselő, helyi autonómia, főként pedig semmiféle nemzetközi pénzügyi és politikai instancia, európai uniós bizottság, nyugati nagykövetségek, kormányok, miniszterek, külföldi sajtó nem korlátozhatja, hátráltathatja, béníthatja meg a szuverenitását teljeskörűen helyreállító nemzetállamot, közelebbről a végrehajtóhatalmat (még közelebbről a végrehajtó hatalom egyszemélyi birtokosát) a radikális, nemzetmentő cselekvésben és egy olyan rendszer létrehozásában, amely „csak” abban különbözik a liberális demokrácia rendszerétől, hogy benne *leválthatatlanul* a nemzet van hatalmon.

Nagy kérdés persze, lehet-e egyáltalán visszarendeződésről beszélni ebben az esetben?

³⁰ Ezt a narratívát e sorok írója behatóan elemezte *A populista* című könyvében (Szilágyi Ákos: *A populista. A politikai mese morfológiája*. Élet és Irodalom kiadása, 2010.)

Értelmezhető-e ez az autokratikus fordulat egy korábbi állapothoz való visszatérésként, főként akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy ezt a korábbi rendszert nemcsak több mint fél évszázados távolság választja el jelenünktől, hanem hogy e fél évszázad alatt a magyar társadalom – történelmi katklizmák, világháború, népiirtás, kitelepítés, kivándorlás, forradalmak és ellenforradalmak, újabb és újabb etatista modernizációs hullámok következtében – mind szociológiai szerkezetét, mind mentalitását tekintve minden szegmensében mélyrehatóan megváltozott, nem beszélve azokról a merőben új kihívásokról, amelyekkel itt és most – a jelenben – találja szembe magát. A visszamenő igazságtétel³¹; a visszamenőleges törvénykezés szélesedő gyakorlata a visszamenőleges szankcionálissal együtt; törvény szerint járó és évekkorábban megkapott juttatások visszafizettetése utóbb meghozott törvények és rendeletek alapján; sok évvel vagy évtizeddel korábban (olykor mégcsak nem is a régi rendszerben) elnyert és viselt hivatalos címek és rangok, megkapott állami díjak nyilvános kipellengérezéssel egybekötött visszavonása azon az alapon, hogy az illető író, művész, tudós, közszereplő valamilyen tetteivel vagy kijelentésével – a végrehajtó hatalom szuverén *politikai* értelmezése és megfellebezhetetlen *politikai* ítélete szerint – méltatlanná vált rá; közterek nevének és építészeti képének visszamenőleges helyreállítása (azaz utcanév-, emléktábla- és köztériszobor-cserék) – mindez együttvéve valamiféle

³¹ Lásd ehhez Bencze György régi, de mindmáig alapvető dilemmákat megfogalmazó előadását: Bencze György: *Az igazságtételről Burke és Lassale nyomán* (In: Bencze György: *Politikai-filozófiai tanulmányok 1990-2006*. L'Harmattan, 2007. 159-171.l.)

szimbolikus restaurációra utal, de nem annyira valóságos, mint inkább *színlelt restaurációra*, amelyben a magát korszakosnak álmódó hatalom új identitást építő önreprezentációja mellett a politikai megfélemlítés és fékentartó zsarolás szándéka is jól kitapintható (“ha sokat ugrálsz, elvesszük a Kossuth-díjad” vagy nem fizetjük ki a “nemzet színésze”, a “filmművészet mestere” címmel együttjáró havi apanázst). Ez a szimbolikus restauráció azonban csak elfedi az új hatalom cseppet sem *konzervatív-reakciós*, hanem egyértelműen *pszeudoforradalmi-populista* természetét: az épülő új rendszer természetét, amelynek vajmi kevés köze van az úri Magyarország ellenforradalmi úton restaurált és beszűkített parlamentáris tekintélyuralmi rendszeréhez, annál több politikai és ideológiai szállal kötődik viszont a Gömbös Gyula megálmodta, de halála miatt megghiúsult „korporatív munkaállam” eszméjéhez, illetve azokhoz a nemzeti populista rezsimekhez, amelyek az 1930-as évek Dél-Európájában valósultak meg – Olaszországban a fasiszta Mussolini, Portugáliában a „békés forradalom” vezére, Salazar, Spanyolországban pedig a véres polgárháborúból győztesen kikerülő falangista Franco tábornok vezetésével.

De bármily sok és meggyőző történelmi párhuzamot vagy analógiát találunk is a magyar demokráciát (és vele a jogállamot, a köztársaságot) leváltó (vagy legalábbis az autokratikus hatalomgyakorlás zárójelei közé helyező) jelenlegi rendszer és a hasonló körülmények között ugyancsak demokráciákat leváltó más európai rendszerek között, van közöttük egy lényeges és a magyar demokrácia

jövőjére nézve némi reménnyel kecsegtető különbség. Az, ami 2002, de különösen 2010 óta történt és történik Magyarországon, nem a demokratikus rendszeren kívüli erők műve, hanem a demokratikus rendszert létrehozó, e rendszerben megerősödött és hatalomra jutott pártoké, bizonyos értelemben tehát *a demokrácia felszámolása* nem véletlen baleset, nem külső erők ármánya vagy belső erők morális elvetemültségének a műve, hanem *a demokratikus rendszer legsajátabb, legbensőbb fejleménye*: a demokratikus átalakulás politikai végkifejlete, amelynek okai is végsőleg magának ennek az átalakulásnak a menetében és tényleges lefolyási módjában keresendők.

A bomlási tünetek és a reakciók hasonlósága (immár nemcsak Magyarországon, hanem szinte egész Európában) abból ered, hogy az 1929-es nagy gazdasági világválság következményei és kísértései rendkívül hasonlóak ahhoz, amelyek a 2008-ban kirobbant és azóta csak mélyülő globális gazdasági válságot kísérik. Ezt az általános válságot Magyarországon csak megtetézi és kiélezi a demokrácia helyi politikai válsága és a rá adott populista válasz. Rossz válasz, de nem a semmiből született és nem vezethető le a populista párt vagy pártvezér fanatikus hatalomakaráásából sem, jóllehet az autoritárius rendszerek természetéből fakadóan a politikai vezető személyes karaktervonásai közvetlenül az egész politikai rendszer arculatát meghatározhatják. Oda kívánok kilyukadni, hogy a jórészt a dél-amerikai és dél-európai diktatúrák (általában katonai diktatúrák) demokratikus átalakulásának menetére alkalmazott konszolidáció-fogalom (konszolidált az a demokrácia, amelyben nem lehetséges

antidemokratikus visszarendeződés) nem alkalmas annak a nem-demokratikus rendszernek a leírására, amely tíz évvel ezelőtt Oroszországban jött létre a végrehajtó hatalom “kiágyazódása” és autokratikus gyakorlása jegyében, a demokratikus homlokzat érintetlenül hagyásával, és amely ma van létrejövőben – még hozzá rohamléptekkel – Magyarországon.

Általában a liberális demokrácia rossz kormányzásából, a gazdasági válságra adott inadekvát válaszaiból, szétzilálódásából, delegitimizálódásából kinövő populista nemzeti rezsimeket – még ha a populista erők a demokratikus játékszabályok állandó megsértésével nagy mértékben hozzá is járulnak a demokratikus rendszer eróziójához és lejáratódásához – nem lehet a visszarendeződés interpretációs sémájával leírni. A nemzeti populista rendszerek nem a demokráciát (a demokratikus átmenetet, a demokrácia kísérletét) megelőző régi (vagy még a réginél is régibb) autokratikus rendszer restaurálását jelentik, hanem új rendszert képeznek. Az első világháborút követően általában vesztes országokban kialakult gyöngye, törékeny, válságról-válságra botladozó polgári demokráciák romlásának és bomlásának végső hozadéka – mondhatnánk: *demokratikus bomlástermék* – volt a radikális nemzeti populizmus, a demokráciát felszámoló totális állam és totalitárius társadalom.

A demokratikus konszolidáció koncepciója mint a Magyarországon lezajló demokrácia-szűkítő, jogállam-szűkítő államvezérelte nemzeti populista pszeudoforradalom értelmezésének kerete, teljességgel használhatatlan. Ez

esetben ugyanis nincs szó visszarendeződésről: a társadalmilag megalapozatlan, elitisztikus, az egész társadalmat érintő döntésekhez szükséges elitkonszenzust és a társadalmi konszenzust egyaránt nélkülöző, ezért az érdekellentétek kezelésére mindinkább képtelen, a néptől és az elit nagy részétől elhagyott vagy elárult, a korrupció, a kormányzati tehetetlenkedés, az országot az államcsőd közelébe sodró globális pénzügyi válság következtében nagy mértékben lejáratódott liberális demokrácia delegitimizálódásából, akut válságából táplálkozó rendszerellenes populista “forradalmat” a demokratikus rendszer érlelte meg, hordta ki mintegy “politikai méhében”. Az álforradalmi populista demokrácia („szuverén demokrácia”, „irányított demokrácia”, „versengő/választásos autokrácia”) a *poliarchiát* mint “bűnös, liberális anarchiát” a *demokratikus akaratképzés és hatalomgyakorlás minden szintjén megtörte és felszámolásán dolgozik*; a konszenzus-kényszert már a politikai osztály szintjén sem ismeri (sőt, ennek hiányát elitellenességként, a „bűnös elit”, az „új arisztokrácia” kizorításaként viszi színre); a demokratikus hatalommegosztás intézményeit, a demokratikus procedúrákat, az emberi, politikai, szociális jogokat, a demokratikus alapértékeket az új “államforradalom” eredményeként létrejött parlamentáris egypártrendszer *legitimációs csomagolópapírává* silányítja, amelyben az új, nemzeti populista rendszert megpróbálják országnak és világnak kifogástalan (vagy épp csak egy-egy jogszabályi rendelkezés szintjén kifogásolható) európai demokráciaként eladni.

A dél-amerikai és dél-európai demokratikus átmenetekre kidolgozott konszolidáció-elmélet egyáltalán nem foglalkozik a demokráciák diktatúrába való átmenetének lehetőségével, a demokráciák “önfelszámolásának” vagy “öngyilkosságának” – az úgynevezett “weimarizálódásnak” – a példáival, amelyek nem írhatók le visszarendeződésként. Már pusztán azért sem, mert a demokratikus rendszer elleni puccs ezekben az esetekben gyakran nem megelőzi, hanem követi a választásokat, amikor is a választásokon győztes populista párt – teljesen önkényesen, a parlamentáris demokrácia alapelvét semmibe véve – úgy értelmezi választási győzelmét mint felhatalmazást e demokrácia részleges vagy teljes felszámolására (részleges felszámolására, *amíg* a szuverén önkénynek legalább külső korlátai vannak, például *amíg* az ország, amelyben a populista párt hatalomra jutott egy demokratikus államszövetség tagja). A liberális demokrácia korlátozására vagy likvidálására természetesen a választók többsége a válsággal küszködő, erodálódó demokráciákban sem adott semmiféle felhatalmazást senkinek, csak hogy ezt ilyenkor már nem lehet számonkérni: a szavazatokat nem lehet visszavonni, a választás forradalomként való értelmezését pedig nem ajánlatos megkérdőjelezni. Az ilyen úton hatalomra került populista párt radikalizmusának fokától vagy fokozódásától függően *vagy* megmaradnak a parlamentáris demokrácia összes *vagy* egyes procedurális külsőségei, *vagy* nem maradnak meg; *vagy* tartanak választásokat *vagy* nem tartanak, de ha tartanak, akkor azok irányított választások lesznek, amelyek csak arra valók, hogy

megerősítsék a választásokat irányító, ténylegesen – erőszak vagy káosz nélkül – leválthatatlanná vált hatalmat³².

A “weimarizálódás” azonban folyamat, nem egyszeri aktus; nem feltétlenül azon a ponton, azzal a párttal és azzal rendszerrel fejeződik be, amellyel kezdetét vette a liberális (poliarchikus) demokráciának a – demokratikus látszat fenntartása mellett lezajlott – lebontása. Ha az új, mérsékelt populista rendszer képtelen azoknak a gazdasági, szociális konfliktusoknak a kezelésére, amelyek már a liberális demokráciát is aláásták, lejáratták, felbomlasztották; ha az új rendszert sem lehet konszolidálni, akkor a

³² A két világháború közötti radikális és mérsékelt nemzeti populista rezsimektől eltérően a magukat olykor “szuverén demokráciaként” ünneplő újfajta populista rezsimekben (melyekben persze a szóban forgó szuverenitás a politikai vezér szuverenitásával azonos és a hübriszel határos), nem számolják föl teljesen a demokráciát, „csak” addig a pontig, *ameddig a szabadság rendje kockázatot jelent a hatalom megtartására nézve*. Ezért is nevezik őket olykor “redukált” vagy „csökevényes” demokráciáknak” (diminished subtype of democracy). Andreas Schedler – a versengő autoritarizmus elméletéhez közelálló értelemben, csak fordított előjellel – “elektorális demokráciáknak” nevezi az ilyen rendszereket, hiszen a diktatúráktól eltérően szabályos időközönként – annak alkotmányos rendje és módja szerint – választásokat tartanak bennük, csak éppen – az adminisztratív és anyagi erőforrások, a médiahatalom egyenlőtlen elosztásával – úgy alakítják a választások menetét, hogy mindig azok kerüljenek ki belőlük győztesen, akik ezt a rendszer fölépítették és uralják. Nem a pártok szerzik meg itt a hatalmat, hanem a hatalom szerez magának pártokat, amelyek mint a hatalom ujjaira húzott bábok engedelmesen megszavaznak és még engedelmesebben szavazásra előterjesztenek bármit, amire a hatalom parancsot ad nekik. Az ellenzéknek ebben a bábjátékban csak az a szerepe, hogy pusztán létevel bizonyítsa a hatalmi rendszer demokratikus és parlamentáris jellegét, egyben tanúsítsa a leválthatatlanul erős, népszerű hatalommal való szembeszegülés reménytelenségét, mindenféle ellenzékiiség erőtlenségét, gyámoltalanságát, felkészületlenségét a hatalom átvételére.

társadalom többségének fokozódó passzivitása – politika-ellenessége, politikából való kiábrándulása és kivonulása –, illetve az új rendszer elitjének elszigetelődése mellett a politikailag aktív, elitellenes, demokrácia-ellenes radikális kisebbség is kerülhet olyan helyzetbe, hogy a hatalmat egy politikailag kedvező pillanatban (például a világhatalmi erőviszonyok drámai gyorsaságú eltolódása, világraszóló pénzügyi összeomlás, helyi államcsőd, államszövetségek meglazulása vagy széthullása idején) megszerezheti, hogy aztán már a maga módján vigye végig a demokrácia-ellenes populista forradalmat, a “féldemokráciából”, a “színlelt demokráciából” valóságos – *társadalomtipológiai értelemben* – fasiszta típusú államkapitalista diktatúrát csinálva.

Ennek a politikai végkifejlésnek a lehetősége a mai felemás és teljeséggel konszolidálatlan magyar populista rendszerben is ott lappang, és ha megvalósulása korántsem elkerülhetetlen fátum, valószínűsége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint valamilyen liberális “visszarendeződés”, a demokrácia és a jogállam *társadalmi visszavétele* útján. Ez utóbbihoz a mára minden korábbinál nagyobb apátiába süllyedt, politikai pártokból kiábrándult, egzisztenciálisan immár nemcsak gazdaságilag, de politikailag is fenyegetett, magánvilágokba visszahúzódó társadalmi többség csodás politikai ébredésére, hathatós megszerveződésére, rendkívül intenzív demokratikus aktivitására volna szükség. A hegemónisztikus uralomra berendezkedő, egyelőre mérsékelten populista párton kívül ugyanis más erő *ez idő szerint* nincs egy radikális populista végkifejlet elhárítására. Persze, az sem kizárt, hogy minél komolyabbá válik a

radikális rivális kihívása a mérsékelt populista hatalom számára, annál messzebb megy el a radikális populizmus retorikájának, ötleteinek átvételében, annál elmosódottabb lesz a határ a kétféle populizmus között, annál több gesztust és engedményt tesz – ugyanazon a politikai mezőn fellépő – radikális ellenfelének, hogy így tartsa vissza saját választói bázisának átvándorlását (vagy így vonzza magához a radikális populista bázis egy részét), olyannyira, hogy a végén már saját szülőanyjuk – a magyar demokrácia – sem tudja majd őket megkülönböztetni egymástól.